

Damir Cavnik

Damir Cavnik je univerzitetni diplomirani pravnik in magister znanosti s področja davčnega prava. Strokovno se je izpopolnjeval v ZDA, v Združenem kraljestvu ter drugod po svetu. Dvajset let je delal na različnih področjih finančnega prava. Zaposlen je kot nadzornik pri Banki Slovenije. Je avtor številnih strokovnih prispevkov s področja mednarodne obdavčitve in investicijskega bančništva. V prostem času se ukvarja s pohodništvom, študijem jezikov in zgodovino.

EMILIJAN CAVNIK: DACHAUSKI PAKET

"V spomin na moje drage prijatelje in soborce, ki so umrli v taboriščih smrti od mraza, lakote in nasilja."

Emilijan Cavnik

Uvod (Damir Cavnik)

Prispevek je nastal na podlagi pričevanja šestindevetdesetletnega Emilijana Cavnika, partizana in interniranca v koncentracijskih taboriščih, in njegovih vtisov z zadnjih dni internacije v koncentracijskem taborišču Dachau, v katerem so vladale mukotrpne nečloveške razmere, tik preden so taborišče osvobodili Američani. Predstavljeni so nekateri njegovi spomini med zdravljenjem in odhodom domov v Slovenijo julija 1945.

Njegovo pričevanje je zgodba ponovne vstaje, negotovosti in svetlega vračanja domov, saj po začetnih uvodnih zgodbah iz osvobojenega taborišča

nadaljuje časovno premico, kjer jo je končal prejšnji prispevek: *Emilijan Cavnik: Moja dachauska pot*[1] in opisuje trenutke na vlaku do prihoda v Jesenice, zaslišanja in služenja vojaščine na Bledu, v Škofji Loki in bližnjem hribovju. Pričevanje se nadaljuje z opisom nezgode in zdravljenja v Ljubljani ter vojaškega služenja na Ljubljanskem kolodvoru, kjer je Emilijan Cavnik sredi množic ujel nepridiprava, ki sta tihotapila eksploziv in orožje. Za nagrado za vestno služenje mu je vojska dodelila šest dni dopusta, ki ga je izkoristil za čimprejšnjo vrnitev v domači Šoštanj in Ravne. Tja se je po dolgih in težkih obdobjih vojnega, taboriščnega in povojnega časa pri sedemnajstih znova vrnil v objem domačih. Predstavljeni so srečni trenutki vrnitve v Šoštanj in refleksije ponovnega snidenja z družino.

Prispevek je nastal z namenom in upanjem, da delčki zgodovine in spominov, ki so jih doživeli mnogi mladi Šalečani med drugo svetovno vojno, ne utonejo v pozabo. Pričevanje daje vpogled v subjektivno in objektivno grozo, ki so jo doživljali ujeti in zasužnjeni Slovenci v tovarnah smrtih. Prav zaradi opisa mučnega stanja v taborišču začetek pričevanja preveva kruta situacijska temačnost koncentracijskega taborišča, a se pripoved po trenutku osvoboditve in okrevanju postopoma sprosti težkega bremena internacije in ob vračanju domov odpre in razvedri. Vključuje tudi nekatere zabavne in razigrane spomine, ki prispevajo, da se v posameznih delih doživljanje sprevrže tudi v lahkotno, zabavno in občasno celo humorno pripoved. Zgodba je prepletena s hrepenenjem in globokim upanjem, ki se na koncu srečno uresniči.

Še poziv za cenjene bralce. Vsi vemo, da naši starši in stari starši nosijo v svojem srcu zanimive spomine na pretekle dni, na čase, ki jih več ni. Prav ti časi in izkušnje so njih in s tem v določeni meri tudi nas neizbrisno oblikovali. Ko odrastemo, večkrat sklenemo, da bomo zapisali njihove zgodbe oziroma dogodke, in se ob tem tolažimo in si domišljamo, kako veliko časa še imamo, da bomo to lahko brez težav storili enkrat v

[1] Glej prispevek Damir Cavnik. »Emilijan Cavnik: moja dachauska pot«. V: *Šaleški razgledi,* let. 2022, št. 19, str. 87–125, 681.

prihodnosti oziroma, ko pride pravi čas. A čas neizprosno mineva, ostanemo prevzeti s svojimi izzivi, ki nam jih nalaga življenje. Življenje pa steče in nas kmalu »iznenada« preseneti njihova fizična ali duševna smrt, njihove zgodbe pa ostanejo za vedno neizpovedane, pozabljene in nikoli zapisane. Vzemite si čas in zapišite njihove spomine, saj so vaša najdragocenejša dediščina.

***

Pričetek Emilijanovega pričevanja

Večkrat so me novinarji in mladi ljudje spraševali, kako smo doživljali zadnje trenutke ujetništva v koncentracijskem taborišču in kako smo se vrnili nazaj domov, v domovino k svojim družinam … Težko je opisati v stavku ali dveh spomine in občutke življenja in odhoda iz taborišča, še bolj pa poti in prihoda domov po tako težki preizkušnji. Zato je to zgodba mojih spominov, o mojih zadnjih trenutkih ujetništva v taborišču ter vračanja domov v Šaleško dolino po koncu druge svetovne vojne.

V koncentracijsko taborišče Dachau sem bil po številnih zaslišanjih in mučenjih v začetku januarja 1945 odpeljan kot ujeti partizanski borec Šercerjeve brigade.[2] A očitno je bilo taborišče Dachau za nas, ki smo se z orožjem upirali Hitlerjevi Nemčiji, premilostno, saj so nas od tam že čez mesec dni odpeljali proti Franciji v mnogo hujše kazensko taborišče sredi gozda, v *Lager Schörzingen,*[3] da bi nas tam v mrazu in lakoti do smrti zgarali med kladivom in tnalom nemškega rajha. Sredi najtemnejše zime smo morali goli in bosi, shirani in bolni garati v

[2] Več o bojih Šercerjeve brigade na Šaleškem: Jože Marolt. *Šercerjeva brigada na Štajerskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1993. Za seznam borcev glej strani 421–542, na strani 436 je omenjen tudi Emilijan Cavnik (op. avt.).

[3] Koncentracijsko taborišče Schörzingen je bilo postavljeno v Schömberškem okraju zvezne dežele Baden-Würtenberg na jugozahodu Nemčije, blizu večjega industrijskega kompleksa Köhle-Öl-Union Schörzingen bei Rothweil. V tem relativno majhnem podružničnim taborišču so nacisti v kratkem času na grozovit način umorili vsaj 549 žrtev različnih narodnosti, od tega vsaj enaindvajset Slovencev (tudi Emilijanovi prijatelje in borce XIV. partizanske divizije.)

kamnolomu sredi gozda. Vsak dan smo bili deležni grozljivega in zločinskega nasilja. Nad nas so ščuvali pse, da so se zapodili nad ljudi in jih zgrizli do smrti, tovariše so obešali na vislicah, jim sekali glave z giljotino, ki je stala sredi taborišča, jih pribijali na lesene križe ter jih z bičem bikovcem pretepali do smrti. Še žive ljudi so drug vrh drugega metali v globoke luknje in skoraj ni minil dan, da ne bi videl z lastnimi očmi koga v tem peklu na zemlji umreti.[4] Tudi moje najdražje prijatelje in soborce … Nikoli se niso vrnili domov …

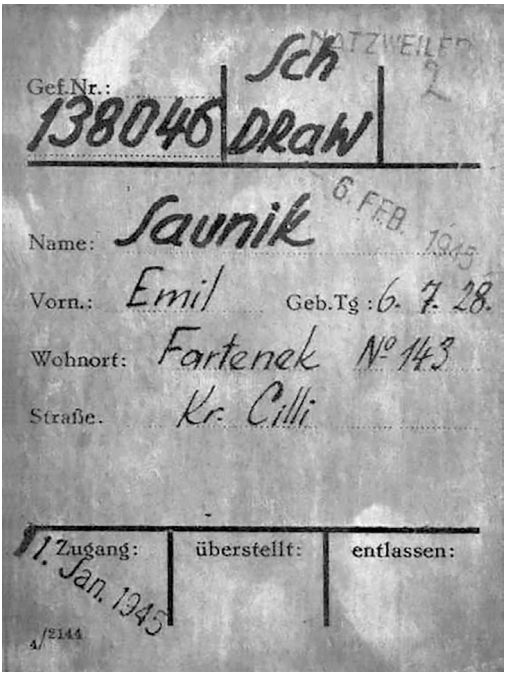

Arhivska fotografija Emilijanove kartoteke iz sistema nemških koncentracijskih taborišč. Dokument je vzet iz arhiva za študije holokavsta Arolsen Archives.

Ko smo že mislili, da bomo tam vsi pomrli, se je sredi aprila 1945, med bombardiranjem skoraj pred vrati taborišča, pojavila zavezniška armada. Esesovci so v paniki hiteli zažigati dokumente in prazniti barake sredi gozda, da bi zakrili sledi

[4] Več o tem glej prispevek Damir Cavnik. »Emilijan Cavnik: moja dachauska pot«. V: *Šaleški razgledi*, let. 2022, št. 19, str. 100–108.

svojih barbarskih dejanj. Hitro so nas gole in bose nagnali v živinske vagone ter z vlakom umaknili nazaj v koncentracijsko taborišče Dachau. A jim ni šlo vse po načrtu.

Zaradi uničenih tračnic vlak ni pripeljal do cilja, zato smo morali z njega in dalje peš marširati po travniških poteh do Dachaua. Priganjali in tolkli so po nas s puškinimi kopiti, nas brcali in zmerjali, naj se zmigamo. A kako? Bili smo izčrpani, bolni in do kosti shirani. Mnogi so omagali. Od lakote, žeje in izčrpanosti. Kdor ni dohajal stražarskega tempa, je bil ustreljen. Brez drame. Kot da ni bilo nič. Tako se je naša, iz ure v uro krajša kolona izčrpanih šepavcev, pod strogo stražo, počasi vlekla dalje …

Naposled smo po umaknjenih travniških poteh le prišepali nazaj v velikansko dachausko taborišče in tam so nas esesovci nabasali in zaklenili v eno od tridesetih velikih barak taborišča. Popolnoma izžeti smo se polegli na izpraznjene lesene pograde v baraki. V tisti baraki smo do osvoboditve napol mrtvi, napol blazni ždeli še nekaj dni, a tisti zadnji dnevi internacije so se vlekli v neskončnost.

Ko zaprem oči, še vedno vidim, slišim in v sebi čutim tiste zadnje trenutke ujetosti med življenjem in smrtjo, naše ponižanje, naše razčlovečenje, žejo, lakoto in hrepenenje po domu, po najdražjih, domovini, po svobodi … Razmere so bile resnično težke. Naša življenja so v nagneteni baraki taborišča počasi ugašala in vse to bi se danes komu zdelo le kot hude, grde sanje, a je bilo žal vse resnično …

Ko

Noč je najtemnejša pred zoro – zadnji trenutki pred osvoboditvijo

Emilijana ni več. Kličejo me 138046. Einhundertachtunddreißig-null-sechsundvierzig. Tako mi je ime. S koščenim zgaranim telesom medlo ležim v mastnem lesenem koritu. Kamor pogledam, vidim vojsko presušenih teles, natlačenih v tesne lesene pograde, v neskončni baraki somraka ... Na stotine nas je ... Morda celo tisoč ... V eni sami samcati pretesni leseni baraki ... Večina nas ne more več vstati. Tako uveli in bolni smo ... Skoraj se ne spomnimo, da smo nekoč bili ljudje; močni,

čvrsti fantje in možje. Sedaj smo le številke blede, živa trupla, ne ljudje; še živali ne …

Vzdolž pogradov so ob dolgi steni barake kot polena naloženi mrtvi ljudje … Meter visoko. Vse do okenske police. Na stotine jih je. To so umrli nesrečniki, ki so prebivali v tej baraki pred nami … Verjetno so jih zaprli, tako kot nas, v barako. Izstradali so jih ali pa preprosto pozabili nanje, da so bili od lakote in trpljenja pomrli. Postali so zid trupel, s frclji štrlečih rok in nog, z zakrčenimi in grozljivimi izmaličenimi izrazi na obrazih, z napol odprtimi očmi in usti.

Sedaj smo na vrsti mi.

Hudo žejni smo od dolge poti in bolni od okužene vode, ki so nam jo dajali po koncu dela v kamnolomu. Vsa telesa, želodci in trebuhi nam gorijo od bolečine. Večina nas ima pljučnico, tifus, drisko, ki se kar vliva in teče v naša posteljna korita in od tam na tla v lužo smrdljive človeške brozge. In ta hrup. Hrup, ki ga ni konca. Ta peklenska simfonija kašlja, hropenja in stokanja, ki ne preneha. Vsa baraka hrupno trepeta. Brni, brni in gode svoj peklenski stih. Nekdo tam joče, nekdo v obupu vpije, nekdo moli, nekdo blede in se pogovarja sam s seboj … stemni se mi.

Taborišče Dachau. (Fotografija iz proste domene Pexels, Damir Cavnik)

*

Spet sem buden. Tovariš, ki leži nad mano več ne stoka. Čisto, čisto tiho je. Ne poskuša vstati. Njegova brozga kaplja name, iz špranj njegovega korita ... Od gnusa rad bi kričal, a ne zmorem. Sprašujem se, kako je to mogoče? Kako dolgo bom še zdržal? Kje so ate, mama, sestra, brati? So še živi? Moji bojni kamerati? Ciril, Gaberli, Florjan, Jože? Kje so vsi? Ni jih več! Vse je zmlel ta hudičev stroj nacistov, ki je s kremplji segel po dolini, moji domovini. Spil nam je mladost, življenje, kri in dušo. Domovina, mati! Je to dovolj? Kaj bi ti še moral dati?!

Z oči se mi utrne suha solza in misli poletijo čez nebo nazaj domov. V otroška nežna leta ... do bojev Štirinajste ... do cerkve prednikov v Družmirju ... k norčijam po pouku ... Včasih več ne vem ali samo sanjam ali je vse to res. Se bom morda zbudil, ko me bo poklical ate? Me bo poslal česat konje k sosedom? In nato bom jedel žgance zlate s toplim mlekom? Bom šel prijateljem povedat sanje, da sem v Nemčiji gol ležal v koritu? In potem se bomo vsi smejali in prišel bo Karli, ki povedal nam bo zgodbe zlate?

Letim! Letim k bojem Štirinajste k svetemu Antonu, Mozirju, Graški gori. Mitraljezi in puške ropotajo. »Na juriš!«, komandant mi kliče: »Milenko, streljaj! Daj verige! Ne jih šparat! Ne bodo nas pregnali z naše rodne zemlje, domovine!«

*

Pred barako se nenadoma kot grom zaslišijo letala, protiletalska zabobni v daljavi, ponorijo puške, koraki topotajo, psi spregovorijo in daleč stran zvonovi zadonijo. Odprem oči. Okno barake je prekalno, da bi videl skozenj, kaj je zunaj. Megleno gledam skozi nabito polne pograde k latrinam ... Večino nič ne gane.

Tam na tleh, glej, v lužah, ležé moji tovariši, s katerimi sem še pred tedni kopal jarke. Obnemogli so. Padli. Na spolzkih tleh človeške brozge. Od izčrpanosti se niso mogli več pobrati. Poleg njih leži nesrečnik, ki mu je že včeraj ob padcu izpadel del debelega črevesa. Ko je ležal tam na tleh, je v joku kričal in si

hotel ves rdeč in krvaveč kolon z okornimi prsti potisniti nazaj v telo, a ni zmogel … Tam je ležal shiran do kosti in z obupanim pogledom zverinsko hrúl in hlipal. Sedaj je miren, ... čisto, čisto tiho je …

Zaprem oči, obrnem glavo in pogledam stran k Franciju iz Škofje Loke, ki živ leži v sosednjem dachauskem koritu. Tiho in prazno me pogleda … gleda, kot da gleda skozme … Dolgo gledam njegov umazan in koščen obraz, požrte in do mesa popokane krvave ustnice. Samo njegov obraz me v tej zatohli nemški gnili ječi, kamor so zaprli pol Evrope, pomiri …

Ob poslušanju svojega srca sledim njegovim vdihom, njegovemu počasnemu mežikanju … Vdihnem in izdihnem … Vdihnem in izdihnem … Dokler diham, se tolažim, sem še živ in zdržal bom. Zdaj zdaj bo konec vojne. Spet bom šel nazaj domov ... K mami in očetu, k prijateljem in borcem, v domačo vas, v Šoštanj, Ravne …

Tako je bilo še kakšen dan ali dva, nato je vse odšlo … Zaškripala, odprla so se vrata.

Svetloba se je poslovila ...

Tema teme me je objela …

*

Tako se spominjam svojih zadnjih trenutkov internacije. Ostali smo zaklenjeni v baraki. Premnogi so pomrli. Nihče nas ni prišel več pogledat, ne zdravnik ne straža. Od bolezni, hude izčrpanosti, žeje in lakote sem padel v globoko nezavest, v komo. Za mesec dni. V temo. K sreči so Američani ravno takrat osvobodili taborišče Dachau in naju s Francijem rešili iz barake. Ušla sva smrti, a le za las. Če bi nas osvobodili le nekaj dni kasneje, bi najbrž vsi pomrli …

Preživel sem, a tisočem Slovenkam in Slovencem v taboriščih smrti ni bilo pomoči. Pomrli so zgarani, sestradani, uničeni, ponižani.

Rekonstrukcija barak v koncentracijskem taborišču Dachau. Fotografija vzeta iz proste domene (Pixabay).

Osvoboditev taborišča – rešeni smo!

Franci, s katerim sva si delila zadnje trenutke internacije v baraki, je imel to srečo, da je doživel trenutek našega največjega hrepenenja – osvoboditve taborišča, in ta mi je med okrevanjem povedal, da ko so vrata barake ameriški vojaki končno spet odprli, se je smrdljiva brozga človeškega blata, vode in urina kar ulila iz barake. Vanje je butnil gost zažrt vonj smrti, zgoščen smrad razkrajajočih trupel, greznice in bolezni. Ko so nas vsega hudega vajeni Američani videli kot bolne prikazni, napol mrtve, gnijoče okostnjake ter kupe razpadajočih trupel po tleh in zložene mrliče ob notranji steni, korita in zanemarjene pograde, so od groze prebledeli in vsi po vrsti bruhali.

Podobno stanje je bilo tudi v nekaterih drugih barakah taborišča. Trupla so bila povsod, v barakah, na dvorišču, pred krematorijem, ob taboriščni železnici, v zapuščenih vagonih in ob njih, povsod je ležalo na tisoče in tisoče mrtvih ljudi. Na tisoče presušenih mrličev, ki so trpinčeni umrli od lakote, žeje, nasilja in bolezni. Ameriški vojaki so bili tako pretreseni, da so polovili esesovce, ki so jih še našli, in jih postreljali. Tudi tiste, ki so se

predali. Kapovce[5] pa so za nekaj časa prepustili taboriščnikom, da so se znašali nad njimi. Preživeli jetniki iz naše barake seveda niso bili pri moči, da bi se ukvarjali z maščevanjem. A mnogi drugi, ki so bili v boljšem stanju ali pa so v taborišče razmeroma zdravi prišli šele tik pred osvoboditvijo, so se zapodili za našimi ječarji in jih maščevalno pretepali in poniževali.[6] Osvoboditelji se niso v to vmešavali.

Ko so iz barake začeli odnašati trupla mojih tovarišev, so najprej mislili, da sem tudi jaz, zaradi shiranosti in nepokretnosti, mrtev. Vojaki so me odnesli in odvrgli ven na velikanski kup umrlih. Ko je to videl presušeni Franci, je začel krčevito sopsti in po nemško hripati, da še nisem mrtev, ker da še vedno čisto nežno diham, in da naj tudi mene dajo med bolnike. Američani so preverili, zmajali z glavo in me pustili na kupu mrtvih. A vendar me je čez čas nekdo le izvlekel ven iz mrliškega kupa. Zavili so me v bel prt ter me kot majhno punčko v naročju odnesli in odpeljali v začasno bolnišnico v šotorih, kjer so v naslednjih tednih poskušali vse, da so naju ohranili pri življenju.

Franci je hitreje okreval, saj je bil močnejši in pri zavesti, jaz pa se iz kome nisem prebudil ves mesec. Poskušali so vse in skoraj so nad mano že obupali, dokler niso vojaki darovali kri za bolnike. Ko sem dobil novo kri, sem se začel po malem prebujati iz nezavesti. Zdravnik mi je kasneje povedal, da še kaj takšnega ni videl, da se je zgodil čudež in da sem se tisto pozno pomlad leta 1945 ponovno rodil.

---

5 Kapovci (nem. Kapo, uradno Funktionshäftlinge oziroma taboriščnik - funkcionar) so bili taboriščniki, praviloma obsojenci in nasilneži, ki so jih nacistične oblasti v taboriščih za boljšo hrano in nastanitve delegirale za nadzor nad sojetniki (op. odg. ur.).

6 Nečloveške razmere, ki so vladale tik pred osvoboditvijo in ob trenutku osvoboditve taborišča, potrjujejo tudi drugi avtorji in zbrana dokumentacija. Pri nas sta zelo dobro zapisani v delih: Hardvik Pirnovar. *Dachau: fotografije in risbe koncentracijskega taborišča s komentarjem,* Celje: Skupnost internirancev Dachaua za Slovenijo, 1999 in *Dachau: zbornik*. Pripravila Komisija za bivše zapornike, internirance in izgnance pri RO ZZB NOV Slovenije. Ljubljana: Založba Borec, 1981. (op. avt).

Ena od bolnišnic taborišča Dachau, kjer so po osvoboditvi taborišča zavezniki zdravili internirance. (KZ Gedenkstätte Dachau)

Skrbno so me zdravili. Iz dneva v dan so me negovali, mi masirali noge, roke, hrbet, glavo, me puščali in obračali na soncu. Junija so me že hranili z mlekom in govejo juho. Po dveh mesecih, konec junija 1945, sem z berglami naredil prve korake. Čvrstejši Franci me je močno spodbujal in me vodil, da sva skupaj vztrajno hodila po bolnišnici gor in dol. Skupaj sva imela neizmerno voljo, saj so nama zdravniki povedali, da je tudi Slovenija svobodna, da je vojne konec, ter obljubili, da bova lahko odšla domov, takoj ko bova ozdravela. Izvedela sva, da so v taborišču tudi drugi Slovenci, a vse do konca junija nisva bila pri moči, da bi zapustila bolnišnico. Takrat sem upal, da me bo kdo od partizanskih tovarišev, ki smo skupaj prišli v taborišče, našel in obiskal med dolgim okrevanjem v bolnišnici, a jih nisem dočakal. Šele kasneje sem izvedel, da so bili pomrli od lakote, zgaranosti in nasilja.

Prebujeno upanje – mladina pod hrasti

Ko sva tako s Francijem iz dneva v dan vedno bolje okrevala in z berglami skakljala po bolnišnici, sva enkrat odšla ven vse do izhoda taborišča, do ameriške straže. Pomenkovala sva in se pri tem čudila, kako ležerna je bila ta straža. Spominjam

se nasilne in stroge vojaške discipline in reda, dokler so bili tam še Nemci. Zdelo se je, kot da si takrat niti ptice niso upale peti. Američana pa sta sedela vsak na svoji strani vhoda. Eden je kadil cigarete s filtrom in se nasmihal, drugi je jedel čokolado. Zgledalo je, kot da se oba neizmerno dolgočasita.

Priberglјala sva prav do izhoda. Pogledava stražarja. Eden nama je pokimal in pomahal, da lahko greva ven. Previdno sva naredila prvih nekaj korakov proti odprtim vratom in mimo zidov, ki so naju mesece oklepali kot čvrsti stiskajoči kremplji. Človek bi pričakoval, da bova kar stekla, a nekako nisva mogla. Kot da naju je notri držala veriga. Pred nama je bila dolga cesta, obdana s stavbami in drevoredi topolov in hrastov, za njimi pa ograje in širna polja. Stala sva in se nejeverno gledala.

Franci je bil prvi, ki je naredil nekaj skakljajočih korakov z berglo ven, na plano. Na svobodo! Ko sem »stopil« za njim, se mi je zazdelo, kot da bi s prsmi pretrgal nevidno ledeno pajčevino, ki me je obdajala vse te dolge mesece. Spet sem bil zunaj in srce mi je napolnila nežna toplina. Capljal sem za Francijem, ki mi je glasno in odločno prigovarjal: »Dajva, dajva, Milan, greva čim dlje! Kolikor moreva!« Bila sva popolnoma vznesena. Kljub temu da sva šepala z lesenimi berglami, se mi je zdelo, da letiva kot ptici po nebeškem nebu.

Čez čas sem ves zadihan pomislil, da sva že kilometre in kilometre stran od taborišča, kot da sva na drugem koncu vesolja, a ko sem se ozrl nazaj, sem videl, da sva bila od vhoda oddaljena morda le sto metrov. Od utrujenosti sva se sesedla ob prvem velikem hrastu, ki je rastel ob cesti. Sedela sva v preprostih tankih bolniških srajčkah in se pogovarjala. Poletno sonce je bilo visoko in bilo je prijetno toplo.

Ko sva tako med pogovorom kakšne pol ure vzneseno mirno sedela in zrla v daljavo, sva opazila, da se nama po cesti z juga bližata dve podobi. Ugotovila sva, da podobi nista vojaka. Kaj vojaka, bili sta dve ženski postavi! Počasi … počasi sta prihajali bližje, in ko sva jasno razločila, da se nama bližata dve mladenki, sva se ponovno postavila na noge in naredila nekaj poskokov proti njima. K nama sta prišli dve mladi ženski.

V rokah sta imeli palici za oporo. Bili sta silno suhi, s koščenimi nogami, drobnih obrazov, a žarečih iskrivih oči, polnih življenja in upanja. Oblečeni sta bili v lepa in čista civilna oblačila. Obe sta nosili ruti, pod katero je ena skrivala kot zlato žito svetle, druga pa črne lase. Z rokami sta nama pomahali in naju nežno pozdravili: »Guten Tag!« (Dober dan!)

»Ja, Guten Tag!« odvrneva. Bilo nama je malo nerodno, saj sva bila skoraj gola v skromnih bolniških srajčkah, onidve pa sta bili spodobno napravljeni. Navdušeno smo izmenjali nekaj besed v nemščini. Spoznala sva, da je bilo dekle s črnimi lasmi Francozinja, plavolaska pa Italijanka. A ko smo tako dalje pomenkovali, je Italijanka nenadoma povedala, da zna malo slovensko, da jo je tako naučila mama, doma s Primorskega. Presenečeni smo mi trije vzhičeno nadaljevali kar v slovenščini, Francozinji pa smo razložili še po nemško. Tako zelo smo se veselili drug drugega. Bili sta dekleti, ki sta preživeli koncentracijsko taborišče Allach, ki je bilo nedaleč stran od Dachaua. Spominjam se naših pogovorov, kot bi bilo včeraj. Govorili smo si spomine, kako smo preživeli lakoto in nasilje ter kaj je botrovalo temu, da smo pristali v tovarnah pogube.

Plavolaska je v joku povedala, da je prišla v taborišče z mamo, in to samo zato, ker jo je naznanil ljubosumni mož, njen oče. Njena mama je občasno pomagala partizanom in jim nosila hrano. Oče pa je bil nanjo tako zelo jezen in ljubosumen, da jo je kar naznanil Nemcem, in obe so nekega dne strpali v živinski vagon in ju poslali v taborišče Allach. Silno sta trpeli in njena mama je od zverinskega spolnega nasilja umrla v zadnjih dneh vojne. Podobna usoda je doletela mamo Francozinje, ki je prav tako umrla v Allachu. Dekleti pa sta, tako kot midva, preživeli in shirani okrevali v bolnišnici.

Skupaj smo radostno posedali pod hrastom in se pogovarjali. Po kakšni uri smo se razšli in si obljubili, da se bomo še kdaj dobili prav tukaj pod našim hrastom. In res je bilo tako. Vsak dan nisva mogla iz taborišča, a ko sva lahko, sva odcapljala ven do hrasta in skoraj vedno sta bili tam. Sonce sreče je sijalo. Smejali smo se in se spet veselili življenja, kot se veselijo mladi ljudje. Nismo imeli s sabo ne vina, ne kruha, ne vode,

ničesar. Samo sedeli smo, se pogovarjali in se čudili lepotam življenja. Tako lepo je bilo.

A nekega dne, ko sva s Francijem prišla posedat pod naš hrast, sva jih čakala zaman. Tudi naslednje dni sva sedela sama. Spraševala sva se, kaj neki se je zgodilo. Kmalu sva izvedela, da so bili organizirani transporti v Italijo in Francijo, s katerimi so se domov vračale tudi taboriščnice. Ostajala sva sama pod hrasti, malce otožna, ker sva vedela, da sta najbrž odšli za zmeraj, in zato, ker smo si v mladostni vznesenosti pozabili izmenjati domače naslove. Zelo sva ju pogrešala, a hkrati nama je v srcu tlelo sončno upanje, da bova lahko kmalu odšla domov tudi midva.

Po mleko na kmetijo

Čez nekaj dni, ko sem sam z berglo šepal gor in dol po dvorišču taborišča, je mimo mene z vojaškim džipom pripeljal mlad temnopolti ameriški vojak. Zelo prijazno me je vprašal, ali bi se z njim malo peljal naokoli. S Francijem sva do takrat skakljala le do najinih hrastov in seveda mi je bila ideja, da bi šel še malo dlje, in to kar z avtomobilom, neverjetna. Po nemško sem ga vprašal, če prideva kmalu nazaj. Pokazal je svoje bele zobe in rekel: »Yes, yes, one hour, eine Stunde, wir fahren Milch!« (Da, da, eno uro, peljeva mleko!).

»No, kakšno uro pa me res ne bo nihče pogrešal,« sem si mislil, saj smo bili večino popoldnevov po kosilu prepuščeni sami sebi. Najinih prijateljic ni bilo več, Franci pa je po kosilu dremal v postelji. Privolil sem. Zdel se mi je neznansko darežljiv in prijazen, da me je povabil na avtomobilsko vožnjo. Stopil je do mene in me z močnimi temnimi mišičastimi rokami kot peresce dvignil in posadil na sovoznikov sedež. V prtljažnik je odložil moji bergli.

Sedel sem v pravem ameriškem vojaškem džipu. Kar žarel sem od navdušenja. V življenju se do takrat še nisem res prav nikoli peljal z avtomobilom. Veliko sem se prevozil z vlakom, vozovi na konjsko in volovsko vprego in nekaj malega žal tudi z vojaškimi tovornjaki. Nikoli pa se do takrat še nisem peljal z avtomobilom. Nihče na vasi ga ni imel. V Šoštanju pa tudi ni bilo

veliko civilnih avtomobilov in razen naših gospodov tovarnarjev Vošnjakov nikogar nisem poznal, ki bi me lahko bil peljal.

Vojak je pogledal naokoli, si prižgal cigareto, preveril, kako sedim, in pogledal zadaj naloženi prazni cisterni za mleko ter pognal avtomobil, da se je kar kadilo za nama. Švignila sva mimo zaspane straže na vhodu, po razdrapanih makadamskih cestah in travniških kolovozih. Včasih se mi je zazdelo, da bom kar poletel z avta, tako je ta temnopolti vojak dirjal po cesti in se z belimi zobmi široko smejal. Užival je v hitri vožnji. Peljala sva se kakšnih dvajset minut v zaledje po vaških poteh skozi manjše gozdove do velike kmetije.

Pri stari kmečki hiši je ustavil in ugasnil avto. Odložil je prazni cisterni za mleko na tla in mi rekel: »Wait here, warten!« (Počakaj tu!) V roke mi je dal majhno čokolado, kakršne smo včasih dobili od ameriških vojakov. Pokimal sem. Zadovoljen sem vzel čokolado in jo nežno in počasi topil v ustih. Medtem ko je vojak nosil cisterni do hleva, sem opazoval lepo poletno in s soncem obsijano naravo. Vse je bilo tako lepo, tako zelo zeleno. Prav nič ni bilo podobno ledeni zimski krajini, v kateri smo pretepeni, bosi in goli garali še nedolgo nazaj. Tu daleč v zaledju na obronku zelenih gozdov ni bilo videti sledov vojne.

Kmalu pa se je pred vhodnimi vrati kmetije pojavila lepo urejena gospa. Bila je celo naličena in imenitno počesana. Svetlolasa, modrooka, visoka in postavna. Že dolgo nisem videl tako lepe in urejene ženske. Nasmehnila se mi je. Še bolj pa se je nasmihala ameriškemu vojaku, ki je s trudom prenašal novi, z mlekom napolnjeni posodi, ter ju skrbno zložil v zadnji del avtomobila. Ko je končal, je iz avtomobila vzel veliko vrečko in jo nesel gospe. Gospa ga je prijazno objela, ga prijela za roko in ga peljala v hišo. Še preden je izginil, se je obrnil k meni in mi ponovno rekel: »Warte hier!« (počakaj tukaj!). Pokimal sem.

Ameriški vojak je najbrž moral opraviti še kakšna nujna popravila, saj se je zdelo, kot da je gospa že dolgo sama doma. Z nečim jo je najbrž zelo razveselil, saj se je skozi okno slišalo, kako se žgečkljivo smeje in zadovoljno vzdihuje od navdušenja. Minilo je kakšne četrt ure, pojedel sem čokolado. Nisem se

premaknil s sovoznikovega sedeža, bilo mi je zelo udobno. Ko bi me le videla oče in mama, da sedim v avtomobilu, sem si mislil. Celo ameriškega šoferja sem imel, ki se je kmalu pod žgočim soncem ves preznojen pojavil pred hišo. Za njim je stopala prijazna gospa, ki si je popravljala lase in obleko ter nama prijazno mahala. Vljudno sem pomahal nazaj. Vojak je s širokim nasmehom pristopil k meni in me vprašal, če sem žejen in če bom pil mleko. Nisem ga bil posebno željan, saj smo ga v bolnišnici imeli vedno na voljo in vedel sem, da ga bomo dobili za malico takoj, ko se bova vrnila. Vojak ga je na dušek spil, celo plehnato posodo, se usedel v avto, si oddahnil, me prijazno, a čvrsto potrepljal po hrbtu, in bliskovito sva se odpeljala po prašnih poteh nazaj v osvobojeno taborišče.

Bil sem presrečen, da me je tisti dan vzel s sabo. Rad sem izkoristil vsako priložnost, da sem šel iz taborišča, saj sem se tako znebil stiske in tiščanja v prsih, ki nas je še vedno kljub osvoboditvi objemala v taborišču. Tokrat pa sem osvobojen videl okolico daleč naokoli, in to iz avtomobila. Ko sva se poslovila, sem vzhičen upal, da me bo še kdaj vzel s seboj, a me je že naslednji dan razveselila še bolj čudovita novica.

Transport za Jugoslavijo

Naslednje jutro sem po zajtrku ujel vojake govoriti o Jugoslaviji in kmalu ugotovil, da naj bi sredi julija proti Jugoslaviji res peljal velik transport. Oddirjal sem k zdravniku in lepo prosil, če se lahko pridružim transportu. Tako zelo sem si želel domov, nisem hotel ostati niti minute več v taborišču. Sprva me zdravnik ni pustil, ker da še nisem bil zdrav ali sposoben za takšno pot, sploh pa, da naj se ne odpravljam v Jugoslavijo, ker je zdaj tam ruski komunizem, in naj se raje, ko bom ozdravel, z vojaškim letalom odpravim v Ameriko, da bom tam lažje okreval in si ustvaril lepše življenje. Presenetil me je. O čem takem nisem želel slišati. Preveč sem hrepenel po domu, domovini in družini. Želel sem si le nazaj domov v Šaleško dolino.

Ker zdravnik o odhodu ni želel nič slišati, sem naslednje dni vsak dan, kot sitna muha, bergljal okrog njega in moledoval,

da je na koncu le popustil in mi izdal odpustnico, a dodal, da moram do zadnjega trenutka nadaljevati vso predpisano zdravljenje in da naj bom pripravljen na hiter odhod, ko bo transport prišel. Zdravnik je pripravil kup dokumentov v podpis. Vse sem podpisal, ne da bi vedel, kaj podpisujem, da bi le lahko brž odšel.

Čakajoč na odhod

Do odhoda je ostalo še dober teden dni. V času čakanja mi je bila poleg rednega zdravljenja odrejena še zobozdravstvena oskrba pri starejšem nemškem zobozdravniku. Nerad sem hodil k njemu, saj je brez občutka ves odsoten boleče zdravil zobe in čeljust, in ko sem bil enkrat izpuščen iz glavne bolnišnične oskrbe, ga resnično nisem želel niti videti, saj nemškemu osebju nisem več zaupal. Z njim sem imel, milo rečeno, slabe izkušnje.

Nemški zdravniki so med vojno v taboriščih delali v skladu z rasistično politiko uničevanja in ubijanja »manjvrednih« ljudi. In zdelo se mi je, kot da bi se tudi ta zobozdravnik dobro izšolal v tem duhu. Enostavno mu nisem verjel, da mi bo pomagal. Zaupal sem le še Američanom. Rešili so mi življenje in z menoj so ravnali kot s človekom. Shranil sem zobozdravstveni karton v žep, izpustil zdravljenje pri starem Nemcu in sklenil, da bom zobe zdravil, ko pridem domov v Slovenijo.

Posedal sem v bolnišnici in čakal na odhod. Spet se je z džipom pripeljal mimo temnopolti vojak in me povabil na divjo vožnjo do prijazne gospe na oddaljeni kmetiji, a sem se mu lepo zahvalil in dejal, da čakam na odhod domov, v Jugoslavijo. Nisem želel zamuditi priložnosti za odhod. Tiste dni je mnogo ozdravljenih taboriščnikov s tovornjaki odhajalo v svoje domovine, enkrat Francozi, drugič Madžari, tretjič spet Italijani. Taborišče se je počasi, a vztrajno praznilo. Zelo me je skrbelo, da bi nenadoma pripeljal zadnji tovornjak ali vlak za Jugoslavijo in bi se tovariši odpravili na pot, jaz pa bi se vozil naokrog s prijaznim ameriškim vojakom po nemškem podeželju. Pustili bi me zadaj in jaz bi ostal v tej luknji, daleč stran od doma. Vojne je bilo resda konec, a globoko v sebi me je še vedno skrbelo, da se lahko to še spremeni in Evropo spet zajamejo vojni plameni in se vrnejo nacisti. Nisem želel tvegati.

Vojak je stopil iz avta in mi čvrsto ponudil roko. Nekaj je rekel, se zasmejal s svojimi velikimi belimi zobmi in veselo odbrzel na nemško podeželje po mleko. Gledal sem za njim, kako se za vozilom vije dim prahu, vse dokler ni prašna meglica izginila.

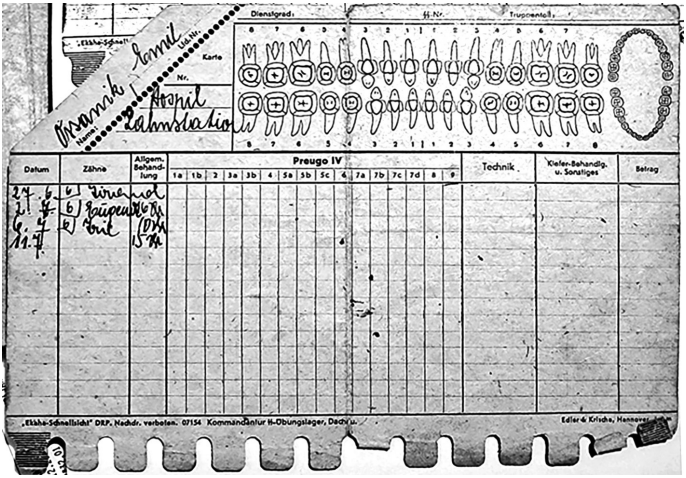

Fotografija Emilijanove zobozdravstvene kartoteke, v kateri je zabeleženo njegovo dentalno zdravljenje v osvobojenem taborišču Dachau junija in julija 1945. (iz osebnega arhiva avtorja)

Na vlak – 18. julij 1945

Končno je prišel dan odhoda. Prečudovit dan, osemnajsti julij 1945. Nikoli ne bom pozabil tega datuma, dneva, ko sem lahko zapustil taborišče in se odpravil domov. Na dan odhoda smo zgodaj vstali. Preden smo šli na pot, smo dobili izdaten zajtrk v vojaški kantini. Vroče mleko s cikorijo, bel mlečni kruh in maslo. Dobro smo se najedli. Po zajtrku smo se morali postaviti v vrsto in za vsakega od nas so Američani za na pot pripravili velik kartonast paket. *Dachauski paket*.

Ko so mi ga dali v roke, sem se odpravil z njim pod bližnje drevo in ga odprl. V njem je bilo tri metre črnega blaga, brivski in jedilni pribor, aluminijasta »porcija«, krema za čevlje, majhne brisačke, nekaj konzerv, nekaj belega kruha, sir, na de-

belo narezane klobase v bombažnem prtiču, ameriški cigareti s filtrom, bolniški in zobozdravstveni izvidi in ostali dokumenti za vojaške in civilne oblasti. To ni bil paket rdečega križa, kakršne so včasih razdeljevali v taborišču. Bil je nekoliko večji in brez vsakršnih oznak. Prinesli so nam tudi vrv, s katero smo ga lahko obvezali, da smo ga lažje nosili.

Ker smo bili še vedno kar v bolnišničnih srajčkah, so nam Američani opoldne s tovornjakom pripeljali ogromen kup civilnih oblek, iz katerih smo si izbirali oblačila za na pot. Kakšne barve je bilo kaj ali kakšen kroj je bil, ni nikogar zanimalo, le da nam je bilo prav. Spraševal sem se, od kod so oblačila. Stražarji so nam rekli, da so iz starih trgovin, a se mi je zdelo, da ni tako, ker so bile že zagotovo nošene. Ne vem, a bolj je bilo verjetno, da smo dobili očiščena oblačila in čevlje tistih, ki so jih še nedavno zaprli v taborišče. V taborišču so v skladiščih obstajali kupi in kupi vojaških in civilnih oblačil, torb, čevljev, kap in klobukov, pa tudi orožja in razne železne ropotije.

Verjetno smo izgledali prav hecno, ko smo nase zvlekli prva oblačila in čevlje, ki so nam bili prav. Želeli smo se končno znebiti bolnišničnih cap in brž oditi. Ko sem bil po več kot pol leta končno spet za silo oblečen in obut kot človek, ne kot zapornik, bolnik, žival, suženj ali stroj, smo imeli še nekaj časa in v kupu sem iskal še kakšno malenkost, ki bi mi lahko prišla prav na poti. Kmalu sem jih boleče ugledal … S filcem podložene gumijaste škornje … Spomnili so me na hudo zimo v taborišču Schörzingen. V tem taborišču me je golega in bosega v kamnolomu tako zelo prezeblo, da sem vse dneve in noči sanjal o čevljih ali škornjih. Kaj bi šele dal, da bi imel na voljo takšne, podložene. Ti škornji so bili razkošje brez primere … Sedaj pa so me gledali izpod kupov ponošenih hlač in suknjičev. Izvlekel sem jih ven in jih poskusil. Bili so mi čudežno prav, no, morda kakšno številko preveliki, a z dvojnimi nogavicami bi bili ravno pravšnji. Kljub poletju sem imel občutek, da bi jih lahko potreboval, če bi na poti z vlakom obstali kje visoko v hribih na hladnem. Nisem jih mogel kar tako izpustiti iz rok. Odločil sem se, da jih vzamem s sabo.

Ravno ko sem si izbral »obujo«,[7] so nas stražarji glasno obvestili, da je čas odhoda v Jugoslavijo. Proti nam so pripeljali veliki odprti vojaški tovornjaki. Postavili so nas v vrste. V eni roki sem držal svoj dachauski paket, v drugi obložene škornje. Naložili so nas na tovornjake in nas zapeljali na manjšo železniško postajo sredi polja, ki je bila napol porušena, verjetno od bombardiranja. Povedali so nam, da vlak ne bo pripeljal v München, saj da je uničenje tam preveliko, in da se bomo vkrcali kar tam, sredi ničesar. Ko smo tako čakali na vlak, smo gledali naokrog. Povsod so bili delavci v ponošenih uniformah, ki so popravljali tire. V bližini so stali prazni prekucnjeni stari vagoni in nekakšne železne razbitine. Tudi ko smo se kasneje odpeljali, je bilo povsod moč videti ljudi, ki so popravljali železnico. Bila je ključna za to, da so se ljudje čim prej vrnili na svoje domove in da se je lahko začela obnova porušene Evrope.

Minilo je pol ure in v daljavi smo ugledali star vlak s sivimi vagoni, ki je visoko puhal oblake črnih saj. Kmalu se je v parnih meglicah cvileče ustavil pred nami. Malo sem ga »posmatral« in zdelo se je, da so nam za našo dolgo pot v Jugoslavijo namenili še celo za tisti čas pravega obrabljenega starčka, črno staro lokomotivo, ki so jo vzeli iz kakšnega prašnega skladišča in jo za silo usposobili posebej za nas. Z radostjo v srcu sem na čelu vlaka in na vagonih v latinici na velikih tablah zagledal debel napis JUGOSLAWIEN.

Pred vlak so se postavili stražarji brez pušk, ki so preverili naše dokumente, in končno smo se s svojimi dachauskimi paketi povzpeli v potniške vagone. Za lokomotivo je bilo pet ali šest starih vagonov. Ko smo prišli v notranjost vagona, smo ugotovili, da nismo edini potniki, ampak so tu in tam na lesenih klopeh že sedeli ljudje. Niso bili nekdanji borci ali interniranci, pač pa lepo in elegantno urejeni civilisti. Bili so napravljeni kot pravi gospodje. S poletnimi klobuki in lepimi, udobnimi usnjenimi čevlji. S seboj so imeli veliko lepe in izbrane prtljage. Kot da so prišli z dopusta ali iz krajev, kjer vojne nikoli ni bilo. Ne

[7] Obuja, izraz, ki ga Emilijan uporablja, je arhaični slovenski izraz, ki se uporablja v pomenu obuval ali čevljev. (op. avt.)

vem, kje so se vkrcali pred nami. Zdi se mi, da sem slišal, da so nekateri pričeli svojo pot celo v Belgiji. Med sabo so se pogovarjali slovensko in hrvaško in slišal sem jih govoriti, da so bili namenjeni v Ljubljano, Zagreb, Reko in podobno. Kmalu smo ugotovili, da so to bili slovenski in hrvaški begunci, ki so zapustili domovino že pred vojno ali kar med njo in so se sedaj želeli pomešati z nami, da bi se vrnili nazaj domov, ko so se vojne vihre polegle.

Posedli smo se na proste lesene klopi. Usedel sem se ob oknu z jasnim razgledom na zeleno krajino. Nasproti mene je prisedel Franci. Ko smo bili vsi nameščeni, je bila razlika med gospodi in nami, ki smo imeli na sebi ponošena in neusklajena oblačila, še bolj očitna. Tudi zato, ker je vsak od »nas« v roki čuval še svoj zaklad in spominek, velik kartonast dachauski paket. A ne glede na to smo bili končno spet potniki, ljudje in ne živina, ki bi jo stoje s tepežem natrpali v zaprte ali odprte živinske vagone, obdane z bodečo žico. Vagon je imel celo stranišče. Nad notranjimi vrati vagona je brlela majhna rdeča lučka. Na transportu oziroma na vlaku pa ni bilo žensk, vsaj videl jih nisem.

Ko smo se vsi nekdanji interniranci posedli, smo čakali na odhod. Med čakanjem smo ugotovili, da vlak še ni popolnoma poln. Odprli smo okna, da je skozi vagon vlekel rahel poletni vetrič. Tako smo nekaj časa sedeli in čakali. Po kakšni uri se je vlaku v urejeni koloni približala še manjša skupina civilistov, ki so imeli ogromno prtljage. Hoteli so s prtljago brž na vagon, a so jih stražarji zaustavili. Najprej so pregledali njihovo dokumentacijo, jih prešteli in tistim, ki so dovolili na vlak, odredili, da morajo prtljago odložiti v zadnjem vagonu. Vsem se ni uspelo vkrcati. Tiste, ki so prišli zadnji, stražarji niso pustili na vlak. Najbrž so vsi želeli v Jugoslavijo, a mest na vlaku je bilo le še za peščico. Tisti, ki so ostali na postaji, so se hudovali in poklapano posedali na svojih kovčkih.

Končno je prišel čas odhoda. Sprevodnik se je nagnil skozi vrata vagona in pomahal s signalno palico. Vlak je močno zapiskal in zadimil okolico ter se pričel med udarjanjem parnih batov premikati. Za sabo je potegnil vagone, ki so se s sunkom odzvali na vleko lokomotive. Pričeli smo se premikati. Čez ne-

kaj minut je vlak dosegel končno hitrost in enakomerno, s ponavljajočim butanjem »plul« po železnih tračnicah. Skozi okno sem zrl, kako se oddaljujemo od dachauskega taborišča in Münchna. V mislih sem bil s svojimi prijatelji in tovariši, ki so pustili svoje življenje za zidovi in ograjami. Mnogi so mi večkrat rešili življenje s svojimi dragocenimi nasveti, zaščito, toplo besedo in besedami upanja. Večno jim bom hvaležen … Vlak je sopihal in se zibal. Gledal sem sopotnike. Vsi smo bili zamišljeni. Vsak je nosil v očeh in srcu svojo težko zgodbo. A vendar smo se končno hrepeneče vračali domov …

Nazaj v Jugoslavijo

Tisti dan je vlak, namenjen v Jugoslavijo, brez postanka puhal skozi nemške ravnice, polja in mesta. V Nemčiji se ni ustavljal. Ko se je stemnilo in je padla noč, je vlak zapeljal v vedno ožje doline, od koder se je med skalami in krošnjami dreves videlo le vedno temnejše nebo. Ko se je popolnoma stemnilo, se je vlak že prebijal skozi temne avstrijske soteske in se bližal Sloveniji.

*

Sedimo na trdih lesenih klopeh vagona. Nad vrati starega vagona brli drobna rdeča lučka. Ko se zaziba vlak se včasih priprejo vrata stranišča in se ponovno na hitro zaloputnejo. Od prvotnega navdušenja nad odhodom iz taborišča nas je vse zajela huronska utrujenost. Vsi v vagonu spijo. Nekdanji sotrpini kot tudi »civili«.[8] Nekateri s sklonjenimi glavami, nekateri smrčijo, drugi imajo usta odprta. Tretji se opirajo na soseda. Obrazi in telesa drobno nihajo levo, desno. Lokomotiva ves čas puha. Včasih se kdo za sekundo ali dve predrami ob grobem spoju tirov, a se takoj zaziba nazaj v sen.

Zunaj je temno kot v rogu, a zaradi odseva noči se da razbrati, da se vozimo pod visokimi alpskimi vršaci. Tudi sam

[8] Emilijan je civiliste med pričevanjem imenoval »civili«, zato se v nadaljevanju večkrat za osebe, ki niso vojaki in niso bili interniranci, pojavlja tudi to poimenovanje oziroma oblika.

sem zaspal. Ko je vlak za hip ustavil v temi, sem se še napol v snu predramil, zamežikal ter pogledal skozi okno. Stali smo v naselju, a nisem mogel razbrati kje. Morda v Linzu, morda v Solnogradu, kdo bi vedel. Ali pa so vlak napolnili s premogom in vodo v kakšnem manjšem kraju. Kmalu smo se odpravili dalje. Spet sem zaspal.

Ponovno sem se prebudil. Gledam skozi okno, razberem hiteče drevje, smreke, skale, včasih tunel … Sklonil sem glavo in skozi okno skušal ujeti bleščeč nebesni strop. Ure dolgo sem zrl v žareče zvezde daleč nad sabo. Izmenjevale so se gore in zvezdnato nebo, posuto z migetajočimi zvezdami. Stari možje so mi nekoč v Ravnah povedali, da je za vsako dušo, ki se je rešila, zvezda na nebu. Potem so me gotovo preminuli taboriščni sotrpini gledali, kako sedim v tem starem puhajočem vlaku in se peljem proti domu. Pogledal sem po vagonu, še vedno so vsi spali. Dvignil sem dlan in ob oknu s strtim srcem mahal proti zvezdam …

Takrat pa me za roko prime Franci in zašepeta: »Ja kaj pa počenjaš? Kdo je?«

»Nič, nič …,« presenečeno odvrnem, »skušam si le dobro ogledati zvezde.«

Franci pogleda skozi okno in zasanjano odvrne: »Res … kako lepa noč je, najlepša noč mojega življenja …«

Tako sva oba nekaj časa molče zrla skozi okno. Franci je začel odvezovati svoj paket, si vzel malo kruha. Enako sem storil tudi sam. Pojedla sva kruh. Franci me gleda in se mi s polnimi usti na drobno nasmeji.

»Veš Milan,« mi reče, »ali ni to čudež, da sva sploh še živa?«

Oči so se mi zarosile, srce je postalo napeto, čutil sem obenem veselje in hudo žalost. Zmanjkalo mi je glasu. Nisem mu mogel odgovoriti. Francija sem spoznal in srečal v zadnjih dneh internacije in ni bil partizanski borec. Ko sem se zadnjič peljal v nasprotno smer proti Münchnu in Dachauu, nas je bilo skupaj še 84 ujetih tovarišev in borcev, ki so nas v ledeno mrzlem živinskem vagonu peljali iz Celovca, sedaj pa sem se od

stare druščine domov vračal sam. Nikoli več jih nisem srečal, verjetno so prav vsi do zadnjega pomrli v taborišču. Zaprl sem oči. Franci me je čvrsto potrepljal po rami in mi hotel nekaj reči, a je tudi on obmolknil.

*

Vlak je peljal in v daljavi se je že začelo svitati. Za visokimi vršaci je brlela rdeča zarja. Svetloba se je lomila, za hribi so se kazali siloviti sončni žarki, ki so se razprostrli v vse smeri neba. Takrat je začel vlak upočasnjevati in videl sem, da smo se bližali naselju. Nisem prepričan, a zazdelo se mi je, da sem v daljavi videl tablo Villach, Beljak.

Ko je vlak ustavil, je vanj prišel stražar in po nemško povedal, da morajo vsi, ki so odpravljeni v Italijo, tukaj izstopiti. Peščica ljudi je zapustila vlak in v trenutku, ko je izstopila zadnja oseba, se je vlak začel premikati dalje. Gledal sem krajino. Vsa dolina se je bohotila od zelenja, a videlo se je tudi nekaj porušenih hiš in za vzorec vojaštva.

Ni minilo veliko časa, ko je vlak zapeljal v temen predor, in ko nas je svetloba ponovno pozdravila, smo ugotovili, da smo spet doma, v Jugoslaviji, v Sloveniji. Vsi smo se zgrnili na okna in skušali ujeti z zlatim soncem obsijano domačo zeleno krajino, morda kakšen star napis v slovenskem jeziku, mogoče kakšno postavo. Gledali smo to lepo alpsko dolino, kot da smo ugledali čudežno deželo iz suhega zlata. Bili smo tako veseli, da nam je žarelo srce. Objemali smo se in se rokovali, nekateri smo skrivaj jokali in si brisali vlažne oči. Prišli smo nazaj v domovino! Živi! Naš vlak se je v nekaj minutah spremenil v eno samo veliko upanje in srečo.

Vsi pa vendarle niso delili našega navdušenja. Tisti z gosposkimi oblekami z veliko prtljage so imeli zaskrbljene, čemerne in mrke obraze, skoraj so se zgražali nad nami, ko smo cepetali od navdušenja. A mi, ki smo preživeli nepredstavljive grozote taborišča, si resnično nismo mogli pomagati. Čustva so bila iskrena in silovita.

Začeli smo se pogovarjati, kam se bomo najprej odpravili in kaj bomo počeli, ko se bomo vrnili domov. S Francijem sva se

dogovorila, da se bova takoj, ko naju bodo odložili, nekje usedla in nazdravila življenju in svobodi. Bila sva brez denarja, a morda bi lahko zamenjala kakšen predmet iz kartonastega paketa za kakšen kovanček ali kozarček rujnega. Morda bo kdo želel kupiti kakšno konzervo ali pa cigarete. Bova že kako, sva se veselila.

Sprejem v Jesenicah

Malo pred poldnevom je vlak prispel v Jesenice. V mestu smo opazili ogromno vojaštva. Bili so naši, s titovkami na glavah. Vlak je glasno zaustavil na postaji. Po dolgi poti sem postal kar omotičen, ko vlak ni bil več v teku. Naše razigrano in veselo vzdušje je pojenjalo, ko se je okoli vlaka razporedilo kakšnih petdeset vojakov s puškami, tako da so ga celega obkolili. Spogledali smo se in se spraševali, kaj pa to pomeni. Nekdo je od zunaj odprl vrata vagona in naredil prepih.

Na vlak se je povzpel markanten »komandir odelenja« s stražo in pregledal vagon. Lepo, po slovensko je prijazno pozdravil in rekel: »Dober dan, vzemite prosim vse svoje stvari in pojdite dol z vlaka in se razporedite, kot vam bo odrejeno.« Ko je komandir odšel v druge vagone, nam internirancem ni bilo treba dvakrat reči. Čimprej smo želeli dol in z veseljem smo pobrali svoje kartonaste pakete in jih ob sebi na vrvicah vlekli skozi ozke prehode vagona. Civilisti v lepih oblekah pa so se spogledovali, se zmrdovali in se oglašali, češ da bi se oni raje peljali dalje, ali pa so stokali, da so blizu doma in da se ne bi zadrževali z vojaštvom, zato je večina civilistov v lepih čevljih kar obsedela na svojih sedežih in upala, da bo vlak odpeljal dalje.

Stopili smo z vlaka in se razporedili v vrste za vojaki ter kmalu ugotovili, da množica vojaštva, ki je stražila vlak, niso slovenski partizani, ampak srbska brigada. Gledali smo vojake s puškami, ki so bili obkrožili vlak. Pozorno so opazovali, da se ne bi kakšen potnik izmuznil in zbežal. Tako so bili postrojeni, da jim ne bi ušla niti muha.

Vsi interniranci smo zunaj pred vlakom že kakšno minuto stali in čakali, a svojeglavih imenitnih gospodov še kar ni bilo. Bilo je precej nenavadno. Komandir, ki je še nedolgo tega

potrpežljivo čakal pred vlakom, se je začel razburjati in preklinjati, nato pa se s stražo odpravil nazaj proti na vlaku in začel tokrat vpiti: »Svi van, što se čeka?!« (Vsi ven, kaj čakate?!) Nato je nadaljeval v srbohrvaščini: »Vlak ne gre nikamor, dokler se ne boste vsi spravili dol.« Ker odziva ni bilo, se je jezno vrnil v vagone in za njim je stopilo še ducat zvestih vojakov, ki so šli »pomagat« svojemu komandirju.

Prijaznosti je bilo konec. Vojaki so se začeli nesramno dreti: »Izpadaj! Što sam kazal? Odmah! Majku ti vidim! Izpadaj! Marš!« (Izstopite! Kaj sem rekel? Takoj! Izstopite! Marš!) In začeli so jih porivati in s puškinimi kopiti butati in suvati ven. Vsi gospodje so trumoma prišli z vlaka. Na drugi strani pa so vojaki že prelagali na tla njihovo prtljago in pakete, ki so bili shranjeni v posebnem vagonu.

Nekateri civili so dobili preblisk, da bi pobegnili, a so vojaki kriče naperili puške vanje in odločnost za pobeg je klavrno popustila. Nihče ni mogel uiti. Sedaj je komandir po srbsko razburjeno vpil: »Vsi v ustroj! Prtljago pred sabo in v vrsto!« Civile so prisilili, da so hitro pobrali svoje kovčke in se nam pridružili v vrsti.

Nemira pa ni bilo konec. Ko so se nam v vrste pridružili civili, so ti še vedno premogli toliko poguma in morda celo ohološti, da so spraševali, zakaj jih tako maltretirajo, če pa so tako daleč potovali, in zakaj jih je potrebno grupirati, če so pa tukaj blizu doma. Eden se je drl: »Jaz sem tu uro hoda stran čisto blizu doma!« Drugi: »Tudi jaz, samo do Škofje Loke skočim in sem doma!«

Komandir je le jezno hodil okoli zbrane druščine in med branjem vojaške dokumentacije nenavadno hlinil, da se zabava. Porogljivo se je jezno nasmihal ter sam sebi glasno po srbsko govoril: »Da, da. Seveda, seveda, vsi smo blizu doma. Tu je sedaj Jugoslavija in vsi smo blizu tukaj doma, seveda, seveda ...« Nikogar niso izpustili.

Začeli so nas popisovati. Morali smo pokazati tudi dokumente. Vsi nekdanji interniranci smo imeli vzorno urejene dokumente, ki so nam jih pripravili Američani. Potem so pogledali,

kaj nosimo s sabo, da morda nimamo kakšnega orožja. Internirranci smo odpirali naše kartonaste pakete, nekaterim so kakšno stvar odvzeli, enemu aluminijast nož, drugemu konzervo. Ko sem prišel na vrsto za pregled jaz, so preverili moje zdravniške izvide in osnovno dokumentacijo ter pogledali v paket. Vse je bilo v redu. Tudi aluminijast nož so mi pustili v paketu. Vojak je pomahal dalje.

Ko sem zapiral svoj pregledani paket, je nenadoma eden od srbskih vojakov pristopil do mene in želel, da mu dam podložene škornje. Rekel mi je: »Daj momče, daj meni ove čizme« (daj fantič, daj meni te čevlje). Niti na kraj pameti mi ni prišlo, da bi jih komu kar tako dal, in škornjev nisem izpustil iz rok. Čeprav bi se me verjetno lahko, se me ni lotil, le grdo me je opazoval ves čas, dokler so nas pregledovali na Jesenicah.

Pregledovanje internirancev je potekalo razmeroma hitro, precej počasneje je šlo s civili. Imeli so ogromno prtljage, ki so jo morali pregledati. Kljub njihovemu nerganju so jim odstranili veliko osebnih stvari, predvsem nože, škarje in podobno. Tudi porcelanaste krožnike in srebrnino. V kovčkih so bile celo pištole. Mnogi vojaki so si postregli in si številne predmete pred vsemi brez sramu enostavno prisvojili ter poskrili v svoje žepe. Pregledovanje je podaljšalo še dejstvo, da mnogi civili niso imeli niti osnovnih osebnih ali kakršnih koli dokumentov. Komandir je bil sedaj jezen, da je bil rdeč kot kuhan rak, vpil je na civile in jih preklinjal. Vsi brez dokumentov so se morali s preostalo pregledano prtljago postaviti v posebno vrsto.

Ko sem takole opazoval odstranjevanje in zaplembo predmetov potujočih gospodov, sem se oziral tudi po moji vrsti za Francijem. Le kam se je izgubil Franci, da ni morda pobegnil, sem se spraševal. Po nekaj minutah sem ga le našel, bil je na drugi strani kolone, povsem zadaj. Mahal sem mu, a me nikakor ni ugledal.

Pregleda je bilo končno konec. Od nekod so pripeljali stare vojaške odprte tovornjake. Naložili so nas nanje in nas po razdrapanih cestah pod razbeljenem poletnim soncem odpeljali proti Bledu. S tovornjaka sem zrl pokrajino, polja in gozdove, visoke vršace, cerkve in naselja v daljavah. Morda bi me moralo

biti strah, a bil sem povsem pomirjen. Bil sem končno doma, v svoji domovini. Mislil sem si: peljejo nas na Bled, na najlepši mondeni kraj v Jugoslaviji. Kaj bi se nam lahko tam hudega zgodilo … Z nasmeškom na ustih sem se poigraval z mislijo, kako bodo doma gledali prijatelji in družina, ko jim bom povedal, da sem bil na Bledu.

Na Bled

Ni še bil večer, a poletno sonce se je že približevalo bližnjim vršacem in namigovalo, da bo kmalu zašlo in vrglo senco nad kraje. V daljavi sem že videl mondene vile in prekrasne hotele. Vse je bilo lepo urejeno, nikjer ni bilo sledu eksplozij ali bombardiranja. Za hip sem ujel tudi jezero in pravljični otoček s cerkvico. Narava je bila v popolnem razcvetu in kraj je prevevala nekakšna opojna dremava spokojnost. Zazdelo se mi je, kot da sem prišel iz dachauskega pekla v prelepo nebeško deželo. Počutil sem se čudovito.

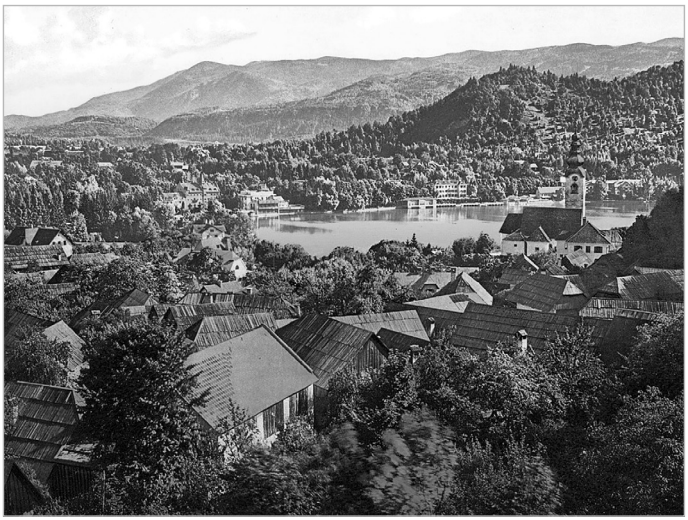

Bled je v prvih povojnih letih ohranil prestižni naslov mondenega središča Slovenije. (Fotografija iz proste domene)

Ko smo se tako vozili skozi Bled, sem se oziral naokoli in se spraševal, le kam nas peljejo, bomo počivali ali prespali na tleh kakšne stare vile ali pa morda v hotelski ali vojaški konjušnici. A kaj hitro sem ugotovil, da nas ne bodo namestili ne v hotelu in ne v konjušnici. Namesto tega se je kolona tovornjakov začela vzpenjati po cesti navkreber. Peljali so nas gor, na stari grad nad Bledom. Ropot tovornjakov se je krepil, ko smo se približevali gradu. Pot v gozdiču se je odprla in prispeli smo do parkirišča. Izstopili smo. Pred gradom nas je že čakala nova straža in nas vodila na grad skozi grajska vrata, natančneje v grajsko klet: v zapor.

Ko smo se spuščali po stopnicah v grajsko klet, smo ugotovili, da so še nedolgo tukaj Nemci zapirali domače ljudi. Na zidovih je bilo moč videti praske in nenavadna znamenja. Ko smo prišli v globoko klet, so nas po deset in deset nabasali v celice. Ko so bile celice polne, so s treskom zaškripala železna vrata. Spogledali smo se. Francija ni bilo nikjer ... No, glej ga zlomka, sem si mislil, pa sem spet pristal v ječi. In to na Bledu. Že ko nam je gospa učiteljica v Šoštanju prvič razlagala o pravljičnem Bledu, kako tukaj uživajo kralji in fine gospe, sem si želel obiskat Bled in želja se mi je uresničila. Žal pa sem dobil penzion v grajski kleti in kmalu je sledil družabni večer za goste – vojaško zaslišanje, ki je trajalo vso noč.

Zaslišanje na Blejskem gradu

Okoli polnoči se je začelo zaslišanje. Odvedli so nas gor, v veliko grajsko sobano. Na začetku sem videl v sobi videl samo močno svetlobo. Pred nami so bili srbski in slovenski komandanti. Sami oficirji z visokimi čini. Zraven so ob strani mirno stali vojaki s puškami. Poleg je bila tudi zapisnikarica s pisalnim strojem in je bučno udarjala v mašino ob vsaki besedi oficirjev. Presenečeno so me gledali, ko sem stopil prednje. Vprašali so me: »Ja, mladenič, ja kaj pa ti tu počneš? Si se zgubil? Kako to, da si bil na tem vlaku? Pa prosim ne laži, ker bomo resnico tako ali drugače izvedeli. Bolje, da poveš po resnici!«

Povedal sem, da sem bil partizanski borec v jurišnem bataljonu Štirinajste divizije in da sem bil ujet in poslan v Dachau,

od tam pa v manjše koncentracijsko taborišče sredi gozda, ki se mu je reklo nekako Šercinger, in od tam spet nazaj v Dachau, kjer sem skoraj umrl. Postavljali so mi osebna in vsa mogoča vprašanja, kdo je moj oče in mama, kam sem hodil v šolo in kaj sem počel pred partizanščino, v kakšno šolo sem hodil in podobno. Vse sem odgovarjal tako, kot je bilo. Sekretarka je bučno tipkala. Oficirji so si delali kratke zapiske.

Zasliševali so me še kakšne pol ure, ampak res samo zasliševali. Niso me pretepali, zmerjali ali mučili, kot so to počeli nacisti in njihovi pomagači. Ko smo zaključili, so mi povedali, da bodo nas, partizanske borce, do nadaljnjega poslali na vojaško dolžnost, služit tja, kjer bo pač potrebno. Vrnili so me v celico, kjer smo si z nekdanjimi taboriščniki izmenjali izkušnjo zaslišanja. Nihče ni imel kakšnih večjih pripomb. Korektno so opravili zaslišanje, le slabe volje smo bili, ker smo še vedno sredi noči ždeli v ječi. A upali smo, da se bo to kmalu spremenilo.

Za nami so imeli zaslišanje tudi civili z veliko prtljage. Bili so deležni drugačnega, precej bolj agresivnega pristopa. Slišalo se je grdo vpitje, ki je kar odmevalo po gradu. Dolgo so jih zasliševali. Utrujeni smo bili od dolge vožnje, hoteli smo spati ali vsaj dremati, a ob takšnem vpitju enostavno nismo mogli. Kasneje sem slišal od tovarišev, da so po opravljenem zaslišanju mnoge civile opredelili za izdajalce ali dezerterje. Te so še pred jutrom premestili v posebno skupno celico, od koder so mnoge že pred svitom odpeljali. Kam, mi ni znano … Za njimi so ostali le kupi naložene prtljage. Ljudje pa so izginili neznano kam.

*

Ob devetih zjutraj so nas poklicali na zajtrk. Odprli so celico in odšli smo v prostor, ki naj bi bil jedilnica. Dobili smo zajtrk in pol ure prostega časa. Tiho smo pozajtrkovali kruh in mleko. Prišla je straža. Povedali so nam, da so vse naše navedbe na zaslišanju preverili in da je bilo vse v redu. Kasneje sem izvedel, da so klicali na vojaško komando v Celje, kjer so potrdili moje izjave. Vojak je glasno zavpil: »Pripravite se za odhod! Vsi, ki ste borci, na to stran! Komunisti in ukradeni otroci pa na drugo stran!« Kdor je v bil v partiji ali pa je bil ukraden otrok, je

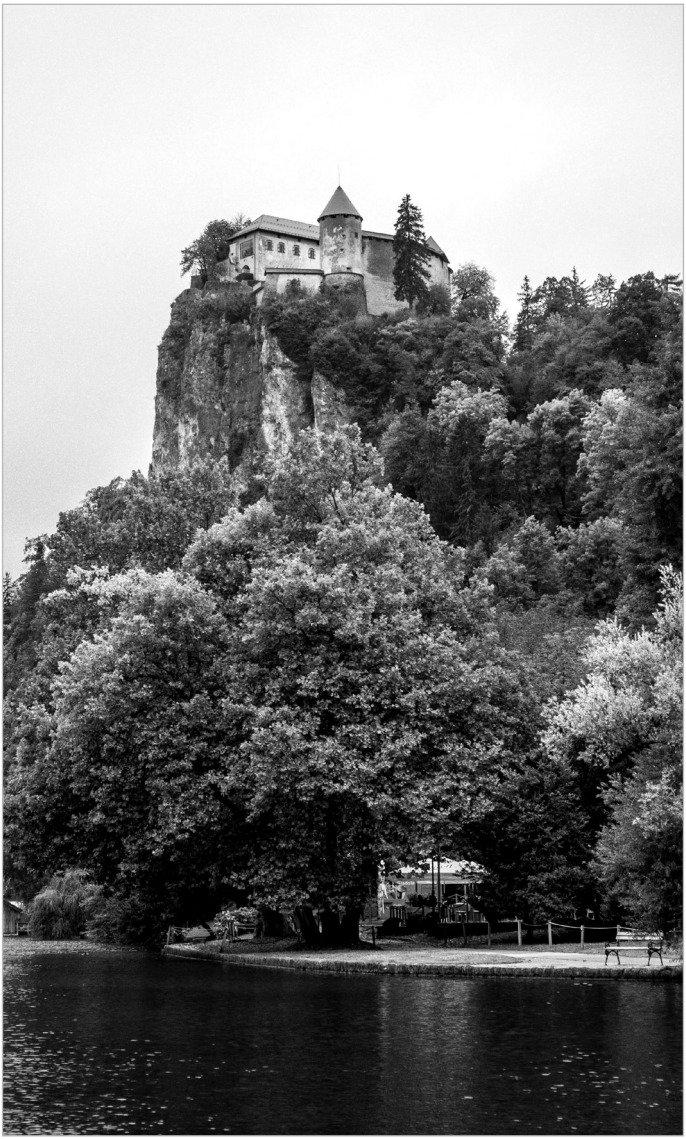

Blejski grad, kjer je Emilijan preživel noč in zaslišanje po povratku iz taborišča Dachau. (Fotografija iz proste domene,)

lahko šel takoj domov. Kot so nam povedali že na zaslišanju, so za nas, partizanske borce, do nadaljnjega odredili nadaljevanje vojaškega služenja, zato so nas odvedli do starega skladišča, kjer so bile shranjene nemške uniforme, ki so jih pustili Nemci, ko so se umikali v Avstrijo.

Naš nadzorni nam je povedal, da so med njimi tudi uniforme, ki so jih pobrali mrtvim Nemcem v zadnjih dneh vojne. Uniforme so bile sicer očiščene in zlikane, a vseeno smo morali biti pozorni na morebitne nemške oznake, ki smo jih morali odstraniti. Obleka, ki mi je bila prav, je bila brez oznak, moral pa sem do neprepoznavnosti ob kamniti steni zbrusiti in odstraniti kljukast križ na pasu. Ko smo se ponovno oblekli, je bila sprememba neverjetna. Še pred petimi minutami je bil prostor poln jetnikov, sedaj pa smo bili spet vojaki in tudi počutili smo se tako. To je moč vojaških uniform.

V prostor je stopil naš nadzorni, nas postrojil v ‚mirno' in nas informiral, da bo naša skupina do nadaljnjega ostala na Bledu na služenju. Takrat sem prvič pomislil na to, da bi bilo morda res bolje, če bi upošteval nasvet ameriškega zdravnika v Dachauu, da bi še kakšen mesec ostal na okrevanju, saj sem bil še precej šibek za vojaško služenje in šele pred kratkim sem nehal šepati z berglo. Za po cesti gor in dol patruljirat počasi bi že šlo, kakšnih silovitih vojaških akcij, kot smo jih imeli v Štirinajsti diviziji, pa ne bi zmogel, saj sem kljub temu, da sem zadnja dva meseca razmeroma lepo okreval, bil še vedno shiran in zagotovo nisem imel niti petinštirideset kilogramov. K sreči so mi dodelili nočno stražo kar tam na Bledu. Odpeljali so nas v skladišče orožja, kjer smo dobili orožje in municijo. Imeli smo kratko usposabljanje in strelske vaje. Dobili smo vojaška navodila in še isto noč mi je bila dodeljena straža.

Ves čas sem se spraševal, kje neki je moj tovariš Franci. Nikjer ga nisem več opazil. Tudi on je bil zaprt v grajski celici, a na drugi strani gradu. Nekako se nisva mogla več srečati. Spraševal sem po njem. Čez nekaj dni mi je komandir naredil uslugo in opravil poizvedbo pri tovariših. Izvedel sem, da ga niso opredelili za izdajalca ali dezerterja, ampak so ga dali v patruljo nekam v Blejske hribe, kjer so branili kmete pred domobranci in ustaši.

Le-ti so se še vedno potikali po teh krajih in kradli živino. Skrbelo me je zanj. Bil je sicer krepkejši od mene, ampak tudi on je bil shiran in slabega zdravja. Žal ga na Bledu nisem več videl, tudi kje drugje ne. Iskal sem ga, kasneje poizvedoval pri Rdečem križu, a se nikoli nisva več našla. Nikoli nisva nazdravila ob srečnem povratku iz Dachaua. Nikoli nisem izvedel, kaj se je zgodilo z njim.

Straža na Bledu

Nekaj več kot dva tedna sem stražil na Bledu. Večinoma ponoči. Ko se je ob devetih zvečer začela policijska ura, so me postavili pred vhode različnih hotelskih stavb. Takrat je življenje zamrlo, stražarji smo morali natančno nadzirati parameter, ki nam je bil določen. Straža navadno ni bila težavna, včasih pa je bilo celo zanimivo.

Drugi dan straže sem tako stal pred hotelom, kot mi je bilo odrejeno. Bil je že pozen večer in svetloba je počasi izginjala. Ob somraku sem iz smeri bližnjega travnika zaslišal nekakšno tuljenje in stokanje, včasih celo hihitanje. Zvenelo je, kot da bi nekdo na čuden način pretepal ženske, ki bi ob tem stokale in občasno celo uživale. Vendar ko sem uzrl, od kod prihaja zvok, sem zaznal, da čez cel razprostran travnik sedijo in ležijo ženske. Od kod so se vzele, nisem vedel, vendar ni zgledalo, kot da bi jih kdo tja pripeljal na silo. Ob njih pa so se kazale tudi moške postave. Nekateri moški so sedeli ob ženskah, drugi so ležali ob njih, spet tretji so se jim približevali od nekod. Ženske so glasno stokale in se hihitale. Prizor je bil sila nenavaden. Glede na to, da mi je bilo odrejeno, da sem pozoren na parameter pred sabo, sem poklical komandirja, ki se je ravno smukal v bližini.

Komandirja je zanimalo, kaj je. »Tovariš komandir«, sem mu rekel, »tam pred nami na travniku se dogajajo čudne reči. Ženske stokajo, kaj pa moški počnejo zraven njih, pa ne vidim dobro, ker je že mrak.«

Komandir pade v smeh in zamahne z roko: »Eh, Milan, pusti to. To so srbski ali pa morda tudi kakšni naši oficirji, ki si vsake toliko od nekod privlečejo ženske in se valjajo z njimi po tem travniku.«

»Kako mislite privlečejo?« me je zanimalo.

»Ja skačejo drug z drugim po dolgem in po čez sredi travnika in mi lahko samo trpimo, gledamo in poslušamo. Fant moj, ja od kod si pa ti prišel, da ti to ni jasno?« se je krohotal komandir.

»Ja iz lagerja!« mu jezno odvrnem.

»Aja, no, saj prav. Pusti to, ne vpletaj se v to. Hvala, ker si javil, ampak glej nekam drugam. S tem bodo same težave, če to prijavimo,« je prijazno odvrnil komandir.

Stražil sem dalje, temne postave so se še naprej valjale po travniku in stokale. Zdelo se je, kot da tekmujejo med sabo, kdo bo napravil bolj zanimivo zvočno akrobacijo. Malo pred dvanajsto so se glasovi umirili in videlo se je, da temne sence zapuščajo travnik. Proti koncu straže je vse potihnilo. Kot rečeno, nočna straža je razen občasnega stokanja sredi travnika potekala brez posebnosti, včasih je po cesti pripeljal mimo kakšen vojaški tovornjak, v daljavi so se slišali koraki, a na mojem neposrednem območju razen stokajočih žensk običajno ni bilo kakšne grožnje ali nevarnosti. Tako je bilo še kakšnih deset dni, potem pa se je zgodil nenavaden in nevaren pripetljaj

Bil sem na nočni straži od desetih do dvanajstih. Vse je bilo mirno, noč je bila svetla, svetil je skoraj poln mesec. Stražil sem pred hotelom in varoval zaprta vrata v hotel. Komandir mi je dal natančno navodilo, naj ne spustim nikogar ven ali noter. Vrata so morala ostati do naslednje straže v vsakem primeru zaprta. Zaprl sem vrata v vhod hotela in kmalu je po cesti, ki je vodila z Blejskega gradu, prišel visok oficir srednjih let. Dotaknil se je zaprtih železnih vrat hotela in jih skušal potisniti. Niso se vdala, vrata so bila zaklenjena. Takrat sem s hitrim korakom stopil do njega in mu preprečil nadaljnje poskuse, da bi še naprej odpiral vrata.

Oficir mi reče: »Miči se, mali.« (Mali, odmakni se.)

Odvrnem mu: »Ne, druže oficire, policijski sat, nema ulaza!« (Ne, tovariš oficir, policijska ura, ni vstopa!)

Oficir se zasmeji: »Pa što češ ti dečko?« (Pa kaj boš ti, fanté?)

Bil sem star sedemnajst let, resda sem mu najbrž izgledal kot otrok, presušen in šibek od nemškega taborišča, ampak imel sem svoje ukaze. Odgovoril sem mu: »Izvinite druže, ja nisam dečko, nego sam stražar na dužnosti, ovdje nema ulaza.« (Oprostite, tovariš, nisem deček, ampak stražar na dolžnosti, tukaj ni vhoda,)

Smejal se mi je in se rogal: »Daj dečko, marš, miči se!« (Daj fanté, marš, odmakni se!)

Nisem mu dovolil. Rekel sem mu: »Ne! Ja imam naređenje, da ne puštam nikoga!« (Jaz imam ukaz, da ne spuščam nikogar!)

Oficir začne vpiti name in me grdo suvati stran, takrat pa vzamem puško in ustrelim v zrak opozorilni strel, da je kar zabobnelo po Bledu. V sosednjih stavbah so se pričele prižigati luči, zaslišal se je pasji lajež.

Oficir me z na široko odprtimi očmi gleda in začne vpiti name: »Šta ti je? 'Očeš, da me ubiješ, a? Vidjet češ ti dečko, zapamti, ne gine ti strogi zatvor. Samo ti čekaj!« (Kaj ti je? A me hočeš ubiti, kaj? Boš ti videl fanté, zapomni si, strogi zapor ti ne uide! Le počakaj!)

Odvrnil sem mu: »Ne, takšno je moje navodilo, sedaj, ko bo pritekel komandir, pa se boste kar z njim zmenili.«

In res, ravno takrat priteče komandir straže, presenečeno gleda oficirja in zaskrbljen zavpije: »Ja, Milan, kaj pa streljaš, kaj pa je?«

Pojasnil sem mu: »Rekli ste mi, da moram biti na straži in da nihče ne sme skozi ta vrata, in to sem upošteval. Tega človeka nisem spustil skozi in on želi na vso silo skozi vrata. Ne poznam ga in lahko bi bil zamaskiran v oficirja.« Moj komandir je bil v veliki zadregi. Tudi srbski oficir je bil čisto iz sebe in je poklical komandirja na zagovor v hotel. V hotelu se je skozi zaprta vrata slišalo oficirjevo vpitje.

Čez pet minut se vrne moj komandir in mi reče: »Milan, tole pa ne bo v redu, tole bodo pa resne težave, daj oddelaj stražo in pojdi v posteljo. Jutri ob osmih pa pridi na raport v štab, te bodo zaslišali. Bom ti pomagal, kolikor bom lahko, ampak oficir

je rekel, da te bo spravil v strogi arest, ker da je nezaslišano, da takšen mulc ustavlja jugoslovanskega oficirja. Zjutraj se lepo uredi, tudi jaz pridem na zaslišanje in bova poskusila tegale napihnjenca malo umiriti.«

Ko sem nadaljeval stražo, sem razmišljal o tem, kar mi je povedal komandir. V arest me bo spravil, sem si mislil, a se res ne bo nehalo? Res sem imel vrh glave ječ. Moral sem zaključiti svojo stražo, potem pa sem se odpravil v skupno spalnico. Spat sem šel, a spati nisem mogel. Misli so mi blodile vso noč. Spet so se mi začeli vračati temni spomini in tesnoba iz taborišča, kupi gnijočih mrličev, glasovi mrtvih tovarišev in neizmerno poniževanje, ki smo ga morali trpeti …

Noč je bila svetla. Presvetla. Premetaval sem se v trdi postelji levo in desno. Zdelo se mi je, kot da polni mesec skozi okno močneje sveti kakor zlato sonce. Buden in zaskrbljen sem pričakal jutro. Bila je pol šest zjutraj, ko se je pričelo svitati. Počasi sem se umil, oblekel, s kremo iz svojega kartonastega paketa sem namazal vojaške škornje in poskrbel, da sta bila moja uniforma in videz brezhibna, kolikor je bilo mogoče. Bil sem odločen, da ne bom dovolil, da me bodo kaznovali zgolj zato, ker sem skrbno izvrševal vojaška navodila.

Na zaslišanje v hotel sem prišel že pol ure prej in čakal v sprejemnici. Prispela je delegacija visokih slovenskih in srbskih oficirjev, straža in sekretarka ter nekaj meni neznanih poslušalcev. Nad oficirji sta viseli veliki sliki tovarišev Stalina in Tita. Zadaj je stal tudi moj komandir straže. Kmalu je prišel še oficir, ki mi je kratil nočni počitek in duševni mir. Ko so me poklicali, sem salutiral in čakal na začetek razprave. Brž ko se je začela razprava, je začel oficir z obtožbami. Pri tem pa si je kar po svoje namislil včerajšnji dogodek. Trdil je, da sem bil odločen, da bom storil izdajo in ubil visokega odlikovanega oficirja. Sekretarka je bučno tolkla po pisalnem stroju.

Sploh nisem mogel verjeti svojim ušesom in lažem, ki jih je izrekel. Eno je bilo, da bi ponovil to, kar se je preteklo noč dogajalo, a da bo zgodbo povsem predrugačil, pa nisem pričakoval. Takšne laži bi pričakoval od kakšnega razbojnika, ne pa od visokega oficirja. Predlagal je, da me strogo kaznujejo, da

si bom zapomnil, kaj pomeni ogrožati jugoslovanskega oficirja. Komisija, ki je poslušala oficirjevo izpoved, je že začela jemati dokumente v roke in se pogovarjala o morebitni kazni.

Takrat pa sem imel vsega dovolj. Vso noč sem bil pokonci in bil sem zelo razdražen in slabe volje. Odločno sem jim rekel: »Spoštovani tovariši oficirji, vojak Emilijan Cavnik prosim za besedo, rad bi tudi sam dal izjavo na zapisnik!« Samega sebe sem presenetil s to glasno korajžo.

Predsedujoči slovenski oficir me je nejeverno pogledal izpod čela in rekel: »A tako? No, prav, saj pravico imaš, če želiš. Izvoli.«

Povedal sem jim: »Spoštovani tovariši oficirji, včeraj sem res bil na straži, ki mi jo je dodelil komandir nočne straže z navodilom, da v času policijske ure nikogar ne spuščam skozi vrata. Tukaj je tudi moj komandir straže, ki lahko to potrdi. Kar mi on nalaga, to vedno upoštevam in tudi sinoči je bilo tako. Tudi prej, ko sem bil v jurišnem bataljonu, sem bil redno na straži, in ko je bila komanda, da nihče ne gre mimo, to pomeni, da nihče, niti general, brez dovoljenja mojega nadrejenega ni šel mimo. Nikoli in nikdar! In tudi včeraj je bilo tako, vestno sem opravljal svojo »dužnost«. Ne strinjam se s tem, da sem hotel kogarkoli ustreliti. Tovariš oficir je na vsak način želel v hotel, in ker ga sam ne bi mogel obvladati, ker sem še slabega zdravja zaradi ujetništva v Dachauu, sem ustrelil v zrak, da sem dal signal svojemu nadrejenemu, da bi on odločil. Na koncu naj dodam, da nisem kriv in da če me boste smatrali za krivega, ne želim, da me vodite v zapor, ampak da me ustrelite kar tukaj! In še to, bil sem borec Štirinajste divizije, SS me je zajel in mučil in me niso ustrelili, a sedaj vi, spoštovani tovariši, ki pa ste domači ljudje, pa bi me zapirali ali pa ubijali, in to za prazen nič. Nisem kriv!«

Takrat so se oficirji molče spogledali in vprašali še mojega komandirja, ali moje izjave držijo.

»Držijo!« je nelagodno odvrnil moj komandir.

Naš slovenski predsedujoči oficir je trenutek počakal, razmislil in pričel z govorom: »Mislim, da je fant pravilno ravnal, bil je tako vesten, da bi mu morali dati nagrado, ne pa strogi

zapor. Le poglejte ga, še osemnajst let nima, otrok je še, pa je tako vesten.« Pri tem je grdo gledal oficirja, ki je izpadel kot navaden spletkarski lažnivec, ki je sedaj molčal in jezno gledal v tla. Takrat so ostali v dvorani zaploskali. In zame je bilo konec razprave.

Predsedujoči je rekel: »Fant, ti kar pojdi, si opravičen. Mi pa se moramo še malo pogovoriti,« in gledal osramočenega oficirja. Salutiral sem in zapustil sobo. Ne vem, ali se je moral oficir kaj zagovarjati za takšno procesijo, ki jo je sprožil, vendar me niti ni zanimalo. Rešen sem bil strogega zapora. Šele mnogo kasneje sem se zavedel, kakšni godlji sem se srečno izognil.

Šel sem na zajtrk in na zaslužen počitek. Tisti popoldan se mi je komandir smejal, ko me je grabil za rame. Rekel mi je: »Ej, ti Milan, Milan … srečo sva imela. Te procesije se navadno ne končajo tako gladko. Če bi te obsodili, bi bil graje deležen tudi jaz. Morda bi še mene kam poslali. Dobro si se držal, spočij se in danes pridi na stražo kot običajno, ob desetih zvečer ...«

Nekaj dni sem še stražil in ni bilo posebnosti. To je bil edini zares neroden dogodek z »dužnosti« na Bledu, sicer pa je teh štirinajst dni minilo brez težav. Hrane je bilo dovolj, imeli smo dovolj časa za spanje, s tovariši smo se razumeli, straža ni bila prenaporna. Sicer pa je bil Bled konec julija in v začetku avgusta 1945 kljub vojaštvu prečudovit in sila zanimiv. Naravna kulisa je bila očarljiva. Pravljično jezerce z otočkom in mondeni hoteli. Kraljev in finih dam sicer ni bilo, bila pa je kakšna lepa vojakinja, za katero smo se mladeniči radi ozirali.

A čeprav je bila podoba Bleda balzam za dušo, me je glodalo pri srcu, saj sem mučno pogrešal domače. Hotel sem čim prej domov. Pisal sem domačim črno-belo razglednico, da sem živ, a da služim vojaščino in da pridem takoj, ko bom lahko, da pa še ne vem, kdaj, ter da jih vse prav lepo pozdravljam.

Ni bilo dolgo, ko je prišla nova komanda. Moral sem se skupaj z okoli dvajsetimi mladimi tovariši prestaviti na misijo v gorsko postojanko nad Škofjo Loko. Tako, kot so Francija premestili na patruljo nad Bledom, so tudi mene tokrat poslali patruljirat v Škofjeloško hribovje, saj naj bi se tam skrivali

domobranci in ustaši, ki so se po vojni klatili po gozdovih in kradli živino ter ropali in nadlegovali okoliške kmete.

Zgodaj zjutraj je pripeljal velik tovornjak na blejsko parkirišče in nanj smo se naložili z izbrano druščino. Poleg mojih mlajših tovarišev iz »odelenja« se nam je na poti od nekod pridružilo še okrog dvajset starejših tovarišev borcev, partizanov. Z ropotajočim tovornjakom smo se odpeljali proti jugu do Škofje Loke. V roki sem držal svoj zvezani kartonast dachauski paket in škornje ter opazoval pokrajino, ki je bila prelepa, a ob razdrapanih cestah so še vedno levo in desno ležale razbitine, zapuščeni in uničeni tovornjaki, zlomljeni vozovi, polomljeni lahki topovi, razbitine in neuporabna železnina, ki jih je za sabo v naglici puščala okupatorska vojska.

Škofja Loka

Ko smo že skoraj prispeli v Škofjo Loko, so nas odložili pred mestom. Sestopili smo s tovornjaka in počasi odkorakali proti mestu. Še preden smo prišli do mesta, se je že nabrala velika množica ljudi, ki nas je čakala. Nekako so izvedeli, da prihaja nov kamion vojakov. Pričeli so prosjačiti za kakšen predmet, ki bi jim ga morebiti lahko prodali ali podarili. Ogovarjali so nas za cigarete, čevlje, oblačila, gumbe, kreme. Nekateri so prosto prosjačili, drugi so nam v zameno ponujali nemške marke ali kakšen predmet.

K meni je odločno pristopil moški srednjih let, ki me je prosil za podložene škornje, ki sem jih nosil v rokah, in mi zanje ponudil dvajset nemških Reichsmark. Pomislil sem. Bilo je vroče poletje. Škornji so mi zadnje dni bili samo v napoto. Ko sem jih vzel s kupa oblačil v Dachauu sem misli, da jih bom morebiti uporabil nekje visoko v hribih, ko smo z vlakom prečili Avstrijo. Sedaj pa so mi bili resnično odveč. Tuhtal sem; preden sem šel v partizane, sem za mesec dni dela kot mizarski vajenec pri mojstru Detičeku v Pesju zaslužil skromnih šest mark na mesec. Gospod pa mi je za obložene škornje ponujal več kot tri mesečne vajeniške plače. Privolil sem. Seveda nisem pomislil, da se je v tem času marsikaj spremenilo in da nemške marke še zdaleč

niso imele več takšne vrednosti, kot sem predvideval. Vseeno pa sem si s tem denarjem prihodnje mesece privoščil nekaj klobas in hlebčke kruha.

Ko smo prispeli v Škofjo Loko, nas je čakal komandant z velikim regimentom vojakov. Sporočili so nam, da nas bodo takoj razporedili na stražo. Namestili smo se v starih barakah zunaj Škofje Loke, ki so jih še pred nekaj meseci uporabljali Nemci. Prišel sem v barako. Odložil sem kartonasti paket, pojedel malico in se brž odpravil na zbor pred barakami, kjer smo dobili obsežna navodila za stražo.

Tako smo nekaj dni in noči stražili v okolici Škofje Loke. Čez dan je bila straža lahka kot otroška pesmica, a ponoči je bila situacija popolnoma drugačna, saj so se po obronkih in hribih potikali izdajalci, belogardisti, četniki in ustaši, ki so se pomikali in bežali v Avstrijo in Italijo preko skrivnih gozdnih poti in prelazov. Ponoči na straži je tudi pokalo. Kdo je streljal in koga, nisem mogel ugotoviti, ampak dejstvo je bilo, da smo bili ves čas na trnih. Vzdušje je bilo kljub koncu vojne še vedno zelo naelektreno in nevarno.

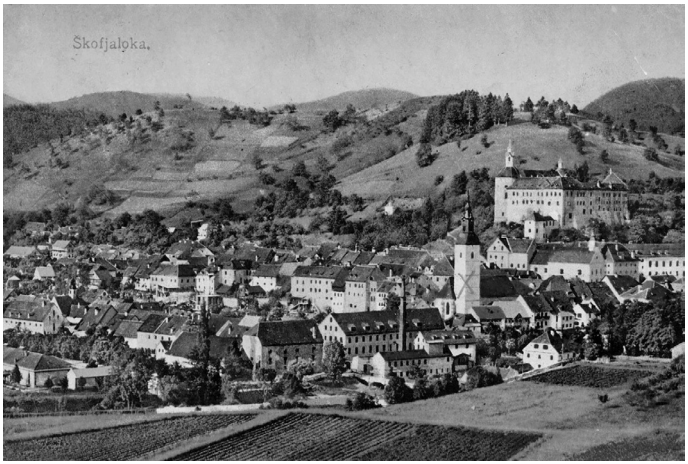

Škofja Loka v prvih povojnih letih. (Fotografija iz fonda Knjižnice Ivana Tavčarja Škofja Loka)

Ko smo bili ponoči na straži, je bilo v daljavi moč slišati konje. Bili so resnično zelo glasni. Šlo je za razpuščene konje, ki so jih pustili za sabo Nemci in ostali kvizlingi. Lepi, trmoglavi in nekoliko zmedeni konji in kobile, ki so iskali svoje gospodarje. Vse življenje so vlekli vozove ali pa nosili na hrbtu vojake, sedaj pa so bili že mesece brez svojega življenjskega poslanstva in zaživeli so novo samosvoje življenje. V trumah so v diru neumorno topotali čez travnike mimo zapuščenih in pokvarjenih nemških tovornjakov in topov. Čez dan pa so se umaknili in poskrili v gozdove.

Neko noč, ko sem bil na straži, se je proti jutru naredila siva meglica. Še vedno so se v daljavi tu in tam slišali streli in nekakšen hrup, pri katerem nisem mogel razločiti, ali gre za glasove ljudi ali živali. Hrup se je stopnjeval in postajal sem čedalje bolj vznemirjen. Nisem se bal konjev, a te konje bi lahko jahali vojaki. Lahko da se mi je iz gozdov približevala sovražna konjenica izdajalcev. Čvrsto sem prijel in stisnil puško ter meril v meglene sence. Kmalu sem imel napete negotovosti dovolj. Ustrelil sem v zrak in hrup se je čudežno umiril in umaknil. Oddahnil sem si in nadaljeval stražo.

Naslednja noč je bila brez meglic, bilo je popolnoma jasno. Ponovno so se v daljavi zaslišali glasovi in spet sem pripravil puško. A tokrat se je pred mano sredi travnika jasno začrtal obris svetlega konja, ki se mi je približal. Nekaj časa sva se gledala, čez minuto pa se je konj opogumil in nežno rezgeče prišel čisto blizu. Za njim se je premikalo še nekaj temnih konj. Stegnil sem roko. Prišel je do mene, da sem ga lahko pobožal po glavi. »Ooohaa, ja ti pob'ček 'bogi ... « sem mu nežno rekel in ga božal. Zdel se mi je popolnoma izgubljen. Z velikimi očmi me je mirno gledal. Ko sem ga tako božal po grivi in nosu, sem se spozabil, da sem vojak na straži, in spomin mi je odtaval v predvojna mlada leta. Zazdelo se mi je, kot da bo zdaj zdaj izza vogala prišla stara mama, ki me bo poklicala: »Milči, pridi, tukaj imaš mleka in kruha in pohiti, da ne boš zamudil v šolo …« Iz budnih sanj me je potegnil glasen rezget enega od konj v ozadju, ki je mojega lepotca razburil, da se je dvignil na zadnje noge in v rezgetu urno oddirjal skupaj s čredo daleč stran čez širne travnike in se izgubil za bližnjim gozdom.

Srečanja s tem konjem nisem nikoli pozabil. Skozi skoraj pravljični svet živali se mi je vračal spomin na čas pred vojno in mi krepil hrepenenje po domu, da me bo tam še čakala družina, da bom lahko spet delal v mizarski delavnici, da bom šel na sejem v Šoštanj in veselico v Družmirje in da se bo s konji vrnil naš predvojni stari svet.

Naslednje jutro je bilo konec straže v Škofji Loki in s tem tudi mojih srečanj s konji, saj so se kmetje z okoliških hribov, spet pritožili, da jim razbojniki in izdajalci še vedno kradejo hrano, konje, krave in ovce. Komandir je urno odredil, da bomo nemudoma pričeli pohode in pregon razbojnikov, ki so se skrivali v hribih in globačah nad Škofjo Loko ...

Akcija v Škofjeloškem hribovju

Dodeljen sem bil v skupino nekaj več kot dvajsetih vojakov. Naložili so nas na tovornjak in nas pol ure vožnje v hrib odpeljali do gorske postojanke, ki naj bi jo še pred kratkim uporabljali domobranci in Nemci. Cesta je bila zelo razdrapana, v rokah smo komaj obdržali prtljago. Še sreča, da sem si svoj dachauski paket močno obvezal z vrvjo, da sem ga lažje obdržal in mi ni nič padlo iz njega. Prispeli smo na visok travnat breg in se namestili v leseni postojanki. Naša glavna naloga je bila patruljirati po gozdovih in grebenih. Zraven smo imeli zdresirane velike pse ovčarje, ki so čez nekaj dni res izvohali izdajalske klateže. Sledili smo psom do ozke soteske, kjer so nas tolovaji že pričakali s težkimi mitraljezi. Skušali smo se prebiti do njih, a jim nismo mogli priti blizu. Po prvih poskusih smo ugotovili, da so se vkopali, in kmalu smo opustili misel, da bi jurišali ali pa da bi jih z granatami izbezljali ven, saj bi bilo med nami preveč žrtev. Pa tudi naša glavna naloga je bila, da smo preprečevali kraje in nasilje. Nismo bili več na fronti, čeravno odpadniki na drugi strani niso tako razmišljali. S sabo so imeli ogromne količine streliva in z rafali niso varčevali.

Odločili smo se, da jih bomo zgolj obkolili ter jim s tem zaprli pot ven iz obroča. Upali smo na to, da jim bo enkrat zmanjkalo vode in hrane in da bodo bolj dojemljivi za pogovore.

In res je bilo tako. Čez nekaj ur smo se pričeli pogajati in dogovorili smo se, da se lahko sami mirno odpravijo v Avstrijo, mi pa jih bomo pustili pri miru in jih ne bomo napadli. Še dobro, da so privolili, saj tudi sami nismo imeli dovolj mož, orožja in zalog, da bi se z njimi dlje časa spopadali. Zagrozili smo jim, da če ne odidejo, bomo javili v štab, kjer bodo nadnje poslali letalstvo in jih zasuli z bombami. Malo smo se umaknili, jim dali čas za razmislek ter jim omogočili prost izhod. Potihoma so odšli. Niso se več vrnili. Odklatili so se kdo ve kam.

Veseli smo bili, da smo jo odnesli brez žrtev. Ker je preteča nevarnost minila in v naslednjih dneh med celodnevnimi patruljami nismo več zaznali premikov izdajalskih enot, nas je komandir poslal nazaj v Škofjo Loko, da bi se umili in spočili v pravih posteljah. Gorska postojanka je res nudila streho nad glavo in špartansko ležišče, a tam ni bilo vode in pogoji za življenje so bili precej asketski. Na ležišču smo imeli polno stenic, da smo bili vsako jutro po celem telesu do krvi popikani.

Počistili smo postojanko. Oprtal sem si svoj kartonast paket in odpravili smo se peš v Škofjo Loko. V dolino smo hodili kakšno uro, ko nam je prišel naproti vojaški tovornjak. Ugotovili smo, da se je pravzaprav namenil v našo gorsko postojanko po nas. Vsi smo bili veseli. Šofer, ker je vedel, da se mu ne bo treba voziti po nevarnem terenu, in seveda mi, da nam ni bilo treba še eno uro ali dve pešačiti v dolino.

Ko smo prišli nazaj v barake, smo se želeli čim prej umiti. Komandirja, ki nas je sprejel, sploh ni bilo treba prositi, da bi nam dal prosto za umivanje. Že ko nas je od daleč zagledal, nam je rekel: »Ja, fantje, kaj ste pa vi počeli? Kakšni pa ste? Takoj umit!

Bilo je sredi dneva in nekako vode za umivanje še ni bilo, zato nam je komandir odredil, naj se znajdemo in naj se gremo umit v reko Soro, ki je tekla v neposredni bližini. Kopanje v ledeno mrzli Sori mi ni najbolj dišalo, saj še vedno nisem bil najboljšega zdravja. Spomini na ledeni nemški veter, sneg in led, ki so trgali kosti in ude v taborišču, so bili še kako živi. Ampak ukaz je ukaz, umiti pa smo se tudi morali. Stekli smo k reki. Vsi smo se slekli do golega. Previdno sem stopil v živo bučno reko,

naredil nekaj korakov, da mi je bila bistra in mrzla voda skoraj do pasu. Začel sem se umivati. Kmalu pa sem naredil premik in korak nazaj ter stopil na gladek kamen. Spodrsnilo mi je. Izgubil sem ravnotežje, padel v vodo in tok me je objel, ugrabil moje telo in me odnesel vsaj trideset metrov po strugi. Komaj sem prišel do zraka. Samo brcal in suval sem od presenečenja. Začel sem klicati na pomoč med požiranjem mrzle vode.

K sreči so me tovariši slišali in brž oddrveli po strugi navzdol, da so me s skupnimi močmi zajeli. Goli vojaki so vlekli mene, golega tovariša, na travnati breg ledene reke. Ves v adrenalinu sem globoko sopel in zajemal zrak. Bil sem bolj presenečen kot resno poškodovan od udarcev butanja rok in nog v skale. Tovariši so bili z mano tako dolgo, da so ugotovili, da bo vse v redu. Med pokašljevanjem sem pljuval vodo iz sebe. Prizor je bil za zunanjega opazovalca verjetno precej nenavaden. Dvajset golih moških se je drenjalo okoli enega fanta in počenjalo bogvekaj … Kakorkoli že, tovariši so me rešili iz deroče mrzle Sore. Če jih ne bi bilo, bi se lahko zgodilo najhujše. Hitro smo stekli in oblekli uniforme. Nikomur ni bilo več do umivanja. Bali smo se, da bi nas videl komandir, ker je bil dober do nas, če smo ga ubogali.

Vrnili smo se v vojaške barake in čez nekaj ur pojedli večerjo, a ko smo šli spat, sem dobil čuden glavobol in začela me je tresti mrzlica. Prehladil sem se v deroči reki. Proti jutru sem se zbudil z vročino in popolnoma prepoten. Dopoldan naslednji dan sem nekako še zmogel stražo, popoldne pa sem obnemogel in zvečer sem že bil pri zdravniku, ki mi je odredil vroč čaj in nekaj tablet. Čez nekaj dni se mi je stanje zelo poslabšalo, začel sem globoko in trdovratno kašljati, dobil sem štirideset stopinj vročine. Zdravnik je kar odredil, da moram v bolnico.

Vročično sem ga vprašal: »Kam pa v bolnico, tovariš doktor?« Nisem vedel, da bi bila tu v bližini kakšna bolnica: »Na Škofjeloški grad? Nazaj na Bled?«

Komandir je rekel: »Milan, ne skrbi, ti samo počivaj, pote bo prišel rešilec, avtomobil iz Ljubljane.« In res. Čez nekaj ur je pripeljal star avtomobil. Zgledalo je, kot da ima tudi avtomobil pljučnico, tako je ropotal in pokal, da je komaj peljal. Nisem

najbolj verjel, da me bo ta kripa pripeljala do Ljubljane v enem kosu, a kaj sem si mogel.

Usedel sem v avto in odpeljali so me po cesti v ljubljansko bolnišnico. Med potjo sem se tresel in skušal počivati z zaprtimi očmi, a ko sem ujel svetlobo skozi okno pokajočega avtomobila, sem gledal gorenjsko krajino. Naravo, široka polja, od vojne udarjene vasi in mesteca. Ob cesti so bili zapuščeni vojaški nemški avtomobili. Videl sem tudi veliko kolono ljudi z vozovi, ki so se odpravljali v nasprotno smer.

Zdravljenje v Ljubljani

Pozno popoldne so me pripeljali vsega vročičnega v ljubljansko vojaško bolnišnico. Tam je bil cel direndaj. Medicinsko osebje, kamor si pogledal, ogromno ljudi pred stavbo, ki so stali v vrsti in čakali. A ko smo prišli v bolnišnične hodnike in dvorane, sem videl, da bolnišnica poka po šivih. Bila je polna obvezanih tovarišev, ki so potrebovali takšno ali drugačno pomoč. Nekateri so bili brez nog in nekateri brez rok, drugi so s praznim pogledom obvezani posedali po stolih, tretji so ležali v posteljah.

Veliko je bilo tudi psihično prizadetih in travmatiziranih bolnikov. Nekateri so se kar v posteljah podivjano glasno drli »na juriš, gremo naprej, gremo naprej!«, in »v boj za zmago!«, spet drugi so vpili in histerično jokali »prekleti fašisti!« Takšne so morali trdo zvezati in privezati na posteljo, sestre so jim komaj uspele dajati injekcije s pomirjevali. Mnogim je vojna pustila hude psihične posledice. Fizične bolečine so bile hude, a za mnoge so bile psihične še hujše, saj si je kasneje marsikdo, tudi v naših krajih, vzel življenje od hudih duševnih stisk, ki jih je puščala vojna. Nekateri so se zlomili od borbe, drugi od žalosti in hudega.

Odpeljali so me v veliko dvorano, ki je zgledala kot preurejena telovadnica. Tam sem z ostalimi mnogimi bolniki ležal teden dni. Dobival sem injekcije z antibiotiki ter splošno oskrbo. Medicinske sestre so bile zelo marljive in ustrežljive. Delale so od jutra do večera in tudi čez noč. Ko mi je vročina za silo padla, me je pregledal zdravnik. Potipal me je po celem telesu in začel odkimavati z glavo. Držal me je za rebra in naročil sestri, da me

pošlje na rentgen. Ko sem dobil sliko, sem zdravniku povedal, da imam s sabo tudi izvide iz Dachaua, kjer so me kot taboriščnika zdravili Američani. Nejeverno me je pogledal in vzel iz paketa šop izvidov in rentgenskih slik. Primerjal je nove in stare slike.

Rekel mi je: »Fant, fasal si plevritis. Veš kaj je to?«

Odkimal sem.

»Vnela se ti je rebrna mrena. Če si preživel Dachau, si jo še dobro odnesel.«

Nisem mu razlagal, kako dolgo so me zdravili in v kakšnem stanju so me našli. Upal sem le, da me bodo kmalu pozdravili. In bilo je tako. Zdravnik je odredil, da mi v prsa zapičijo dolgo iglo, po kateri so prebodli veliko cisto z gnojem, ki je pričel pritekati po igli v steklenico. Na moje veliko začudenje ga je bilo za cel liter.

Po tem, ko sem se iz telesa znebil liter gnojne tekočine, se je moje zdravstveno stanje začelo naglo izboljševati. Ko je minil še en teden, sem se počutil veliko bolje. Seveda sem bil šibek, a brez vročine in tiščanja v prsih. Odleglo mi je. Zdravnik je odredil še nekaj dni počitka, a si v bolnišnici nisem želel ostati niti ure dlje, kolikor je bilo potrebno. V bolnišnici sem se vedno počutil kot v taborišču ali zaporu in sem se jih tudi kasneje v življenju želel izogniti kot hudič križa, če je bilo le mogoče.

Ker sem tako ves čas silil ven iz bolnišnice, je zdravnik mojemu komandirju telefoniral in predlagal, naj ne hodim nazaj v Škofjo Loko, saj za dolge vojaške pohode in akcije še nekaj časa ne bom pripravljen, namesto tega mu je predlagal, naj svojo vojaško dolžnost opravljam kar nekje v Ljubljani, v bližini bolnišnice, če bi se mi stanje poslabšalo. Odpravil sem se na ljubljansko vojaško upravo, kjer so mi odredili, da bom opravljal stražarsko dolžnost na ljubljanskem kolodvoru.

Peklenski stroj na ljubljanskem kolodvoru

Ko sem prišel prvi dan na dolžnost, mi je komandir razkazal ljubljanski kolodvor, perone, tračnice, glavno in pomožne stavbe, predstavil mi je zaposlene, še posebej moje tovariše stražarje, s katerimi smo delili tudi sanitarije in skupno spalnico.

Rekel mi je tako: »Emilijan, Milan, sedaj boš pomagal stražit ljubljansko železniško postajo. Kar nekaj vas je tukaj, ampak ne zanašaj se na ostale. Lahko se zgodi kakšna nerodnost, ljudje znajo biti nekulturni in nesramni, po tej postaji se potika ogromno kriminalcev in izdajalcev, nedolgo tega se nam je zgodila še huda eksplozija. Bodi pozoren na sumljive ljudi, s sumljivimi prtljagami, vedno vzdržuj red in s potniki se ne pogovarjaj. Za pogovor imamo uradniške delavce, ki prodajajo karte. Ti si tu, da stražiš in delaš red na postaji. Si razumel?«

»Da, tovariš komandir,« sem odvrnil.

Komandir je nadaljeval: »Tukaj imaš puško.« V roke mi je potisnil nemško mavzerco in dodal: »Upam, da ti je ne bo treba uporabiti. Ampak če bo treba, bo treba, ne odlašaj!«

Pokimal sem in salutiral. Tisti dan sem bil preostanek dneva prost. Naslednji dan sem prišel na stražo. Kolodvor je bil živ. Vsake toliko časa je pripeljala kakšna parna lokomotiva in se namenila v vse možne smeri Slovenije. Cele kolone ljudi so se pomikale sem ter tja, z vlakov in nanje. Vlaki so bili velikokrat nabito polni. Po starem zvočniku je vsakih deset minut govoril glas, ki je opozarjal na prihode in odhode vlakov ter morebitne zamude. Opazil sem tudi fine, lepo oblečene in naličene ljubljanske gospe, ki so se med sabo zelo glasno pogovarjale. Zdelo se mi je hecno, kako čudno so govorile. Mikalo me je, da bi kakšno ogovoril, ampak smo imeli jasno navodilo, da se s civili ne pogovarjamo. Bili smo tam zato, da vsak trenutek budno nadziramo potek potnikov in skrbimo za varnost. Dan za dnem sem stal s puško v rokah in s sokolskim pogledom opazoval trume ljudi. Ponavadi je bilo vse v redu, dokler se ni nekega dne zgodil čuden dogodek.

Ljubljanski kolodvor v prvih povojnih letih. (Fotografija iz fondov Muzeja za novejšo in sodobno zgodovino Slovenije)

Ravno ko sem stražil s puško v rokah ob pol dvanajstih dopoldne, sta mimo mene švignila dva mlada moška. Bila sta nekoliko bolj zagorelega obraza, zato sta izstopala od ostalih. Poleg tega sta nosila zelo dolge plašče in vsak svoj velik nahrbtnik, in začela sta se prerivati, kot da se jima je zelo mudilo. To mi je bilo zelo sumljivo, zato na vso silo zakličem: »Stoj!« Nič. Ponovno zavpijem: »Na mestu stojta, Roke u vis!«

Moška se nista niti zdrznila, ampak sta še pospešila svoj korak; takrat sem zagotovo vedel, da je nekaj narobe. Še enkrat zakličem: »STOJ!« Polovica potnikov na postaji se je že ustavila, onadva pa sta kar hitela dalje. Takrat pa sem imel vsega dovolj, vzamem puško v roke in zavpijem po nemško: »HALT! HÄNDE HOCH!« (Stoj! Roke gor!) Glej ga zlomka, začuda sta moška nemško razumela in sta se za trenutek ustavila in me pogledala. Nekaj ostalih potnikov je dvignilo roke v zrak in me prestrašeno gledalo. Polovica postaje je še kar stala pri miru, takrat pa mi moška z nahrbtniki spet obrneta hrbet in začneta teči proti vlaku.

Ves besen dvignem cev puške, ustrelim nad glavami in ponovno zavpijem: »HALT! HÄNDE HOCH! ICH SCHIESSE!«

(Stoj, roke gor, streljam!), nakar se moška le ustavita in dvigneta roki. Nemško sta očitno dobro razumela.

Ker so skoraj vsi potniki na postaji prestrašeno obstali, je nenavadno obnašanje potnikov in puškin pok zaznal tudi moj komandir v uradu in hitro pritekel k meni in vprašal: »Kaj se pa dogaja!?«

Pokažem na sumljiva moška in rečem: »Tovariš komandir, prosim, preverite ta dva sumljiva moška, ker tečeta po postaji in ne ubogata na ukaz.«

Komandir mi tokrat zelo zaskrbljeno naroči, da naj držim puško uperjeno direktno v njuna obraza, in če bosta kaj čudnega naredila, da naj ju takoj ustrelim. Z mrkim in jeznim pogledom sem jima živčno meril v glavo. Moška, tokrat bolj krotka, sta ostala dvignjenih rok in komandir ju je začel pregledovati.

Kmalu so pritekli še ostali tovariši stražarji in čvrsto prijeli moška. Komandir je pri vsakem našel po dve pištoli s strelivom v njunih žepih ter jima zasegel velika nahrbtnika. Odpeljali so ju na postajo. Nadrejeni je bil z mano zelo zadovoljen, zato me je smeje nagovoril: »Madonca, Milan, tole je bila pa dobra akcija. Dobro, da si jih zasledil. Kje pa si se naučil teh prijemov?« Povedal sem mu, da sem bil pri partizanih in da sem med vojno že marsikaj doživel. Prijel me je za ramo in mi rekel: »Čestitam, takšne rabimo. Tukaj ostani in naprej straži, mi pa gremo pogledat, kaj sta to zaena dva patrona.« Čez eno uro se je komandir vrnil. Povedal mi je, da smo imeli srečo, da sem našel tale dva. V nahrbtniku sta imela »peklenski stroj«. Nič mi ni bilo jasno.

»Peklenski stroj, tovariš komandir?« sem ga vprašal in nadaljeval, »Kaj pa je to peklenski stroj?«

»Eksplozivno sredstvo, Milan, eksploziv z vžigalnikom. Izvedeti moramo, kaj sta želela s tem. Bosta že povedala, ptička. Poleg eksploziva in pištol pa sta imela s sabo še razstavljeno nemško brzostrelko z naboji,« je odvrnil.

Skoraj nisem mogel verjeti, bil sem resnično presenečen. »Srečo si imel, Milan, da te nista počila, oborožena sta bila do zob. Kakorkoli že, Milan, poročal sem svojemu nadrejenemu in

ta mi je naročil, da ti moram čestitati in ti za nagrado pokloniti nekaj dni dopusta. To si si pa resnično zaslužil.« Pogledal je razpored in rekel: »Lahko greš že jutri, če želiš. Dobiš lahko šest dni dopusta, ampak potem se moraš vrniti nazaj.«

»Šest dni dopusta?« sem bil začuden. Še sam nisem mogel verjet. Seveda sem si želel domov, takoj, nemudoma, če bi lahko. No, tudi jutri bo v redu, sem si presrečen mislil. Končno! Vrnil sem se na stražo. Množice so že ujele svoj običajni ritem in preostanek dneva je minil brez težav. Ko sem zaključil stražo, sem se oglasil pri komandirju v uradu. Tam sva se pogovarjala o podrobnostih, kako se bo dopust koristil.

Povedal mi je, da čeravno bom na dopustu, bom moral nositi orožje, ker da bom uradno sicer še vedno »na dužnosti«. Dodal je: »Pustil boš naslov in tja ti bomo poslali telegram, kdaj in kam se boš vrnil. Dobil boš pištolo z orožnim listom, jugoslovansko uniformo in titovko.« Na koncu sem poleg titovke in pištole dobil kar nemško uniformo z jugoslovanskimi označbami. Komandir mi je naročil: »Pa da ne boš počel kakšnih neumnosti, pridi nazaj pravočasno, živ in zdrav, da te ne bomo slučajno iskali.«

Rekel sem mu: »Hvala tovariš komandir, razumem, zagotovo, brez skrbi.«

Komandir je med salutiranjem odvrnil: »Hvala tebi, Milan.«

Ko sem ponosno prišel »domov« v naša skupna stražarska ležišča v stavbi blizu kolodvora, kjer sem začasno stanoval, sploh nisem mogel dojeti, da je pa sedaj res prišel trenutek, ko bom lahko zares odšel nazaj domov v Šoštanj. Že na Bledu sem poslal dopisnico, da prihajam in da sem živ, sicer slabega zdravja, a živ, in naj me pričakujejo takoj, ko me odpustijo iz vojske. Tako dolgo sem si želel videti dom. Še ko sem bil v partizanih, sem bil domotožen, čeravno smo se borili v neposredni bližini, včasih celo tako blizu, da sem lahko visoko v hribih gledal dol na naš kraj in se spraševal, kako so domači. Ko sem pa enkrat pristal v taborišču, je bila misel na dom sploh edina bilka, ki sem se je oklepal, da sem zdržal vsa neznanska ponižanja, grozote in lakoto. Samo domov!, sem si mislil, samo domov bom en dan odšel. Domov k očetu, mami in babici, da bom spet lahko za

domačo leseno mizo jedel koruzne žgance z vročim mlekom in da bom videl, kako velika sta že moja brata Edvard in Tonček ter sestrica Marija.

Ko sem takole mislil na dom, sem pričel pospravljati svoj ponošen in že napol zmečkan kartonast dachauski paket. Vanj sem skrbno zložil imetje, ki sem ga še nosil iz Nemčije, da ne bi zjutraj v naglici kaj pozabil. Notri sem še vedno imel zdravniška spričevala in izvide, črno blago, ameriške cigarete s filtrom, jedilni pribor, perilo, brisačo, brivski aparat, čopič za britje, zobno pasto in zobno ščetko, kremo za čevlje in nekaj drobiža, ki mi je ostal od prodanih filcastih škornjev. Vse sem lepo zložil. Ko sem se ulegel v posteljo, da bi malo zaprl oči od vznemirljivega dneva, me je kar zmanjkalo. Sploh nisem vedel, kdaj so prišli ostali tovariši v skupno spalnico. Zaspal sem kot top. Oblečen.

Odhod domov na Štajersko

Zbudil sem se ob štirih zjutraj, se umil v skupni kopalnici in še v temi sedel na prvi vlak, ki je šel proti Celju. Karte mi ni bilo treba kupiti, saj sem bil v uradni uniformi in vojaki smo imeli vožnjo zastonj. Ko so videli, da sem oborožen, so se mi sprevodniki kar umikali in niso želeli imeti opravka z mano. Vagon se je zazibal, lokomotiva je zapiskala in že smo se premikali proti Štajerski mimo nižinskih polj in gozdov, opečnatih hiš ter sklanjajočih se dreves ob debeli strugi reke Save.

Zadovoljno sem sedel ob oknu in skušal ujeti bežečo jutranjo krajino, a kar naenkrat je k meni prisedel možakar s klobukom. Ta ni bil čisto nič zadržan, nasprotno, bil je zelo zgovoren in kar naprej me je nekaj spraševal o tem, kdo sem, kam grem, kje služim, zakaj sem oborožen. Čim je pogovor nanesel na vojsko in služenje, se mi je zazdel sumljiv in sem mu odvrnil, da moram oditi. Vstal sem in se prestavil v naslednji vagon. Ogledoval sem si, ali mi je morda sledil, a ga nisem več ugledal.

Pripotovali smo do Zidanega Mosta, kjer smo morali presesti. Ko je vlak odpeljal, smo čakali na nov vlak do Celja in imel sem nekaj časa, da sem si na peronu ogledoval spodaj ležečo mogočno Savo, gozdnate hribe in višinske travnike, ki

so nas obdajali. Poletja je bilo že davno konec in v naše kraje je spet prihajal mraz.

Pogledal sem po postaji, a nisem zasledil domačinov ali kakšnih nadležnih kramarjev. Na tako veliki postaji ni nihče nič prodajal. Vse je bilo tako čudno tiho, a obenem nenavadno naelektreno in tesnobno. Potniki in železničarji so bili previdni in sumničavi. Takšnega nenavadnega občutka nisem imel do takrat še nikjer, odkar sem se vrnil v domovino, razen seveda na zaslišanju na Bledu. Nisem se želel zadrževati v tem tesnobnem kraju. Pripeljal je vlak za Celje. Urno sem se povzpel vanj. Na njem je bilo prijetno toplo in puhteča jutranja vročina vagona me je nežno zazibala v kratek dremež.

Vlak je peljal mimo Rimskih Toplic in Laškega in kmalu smo prišli v Celje. Puhajoča železna zverina se je z meglico ustavila na stari celjski železniški postaji. Na postaji so bili vojaki s titovkami, vse je bilo lepo urejeno in očiščeno. V Celju sem bil večkrat kot otrok in vsakič se mi je Celje zdelo tako daleč, kot da bi šel na konec sveta. Sedaj pa se mi je ta postaja nasmihala in zazdela, kot da bi prišel na domače dvorišče. Hitro sem prestopil, saj nas je naš stari vlak, ki je bil namenjen proti Slovenj Gradcu, že čakal. *Savinjčan* smo mu rekli, ker je pač vozil po Savinjski dolini. Naš stari kadeči znanec. Kar naglas sem ga pozdravil, tako zelo sem ga bil vesel. Hitro sem se povzpel po stopnicah in odložil svoj ponošeni in obtolčeni dachauski paket na klop vagona. Vlak je odpeljal. Nagnil sem se skozi okno in navdušeno opazoval domačo kotlino z vetrom v laseh.

Naši lepi kraji, sem si mislil in se smejal. V daljavi sem zagledal mozirske hribe, Golte, Smrekovec in Uršljo goro. Po cestah in na poljih pa sem videl le malo ljudi. Od Pake smo z vlakom zapeljali pod sv. Antonom še v globačo pri Penku, prav tam, kjer smo še pred letom dni nazaj bili težke borbe z Nemci. Duša je pela od veselja, ko sem se približeval Šoštanju. Vlak je piskal in jaz sem pri odprtem oknu zavriskal, ploskal in mahal od veselja.

Pripeljali smo se mimo prvega prehoda v Šoštanju in zatem še mimo drugega. Ni nas bilo veliko na vlaku. Pograbil sem svoj kartonast dachauski paket, se pognal skozi vrata in stopil na trdna peščena in blatna tla. Vlak je počasi zadihal in odpeljal

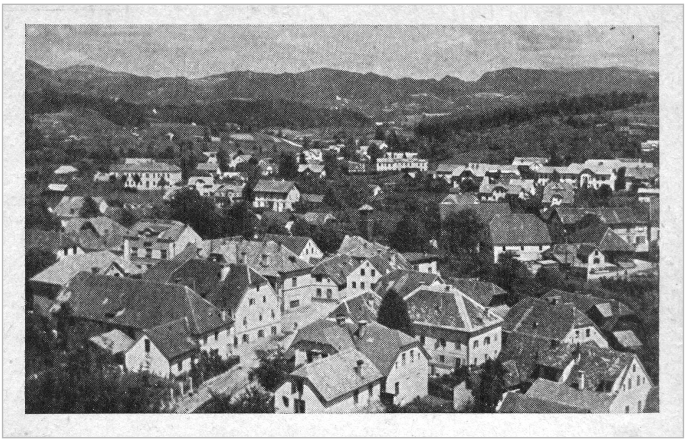

Razglednica Šoštanja v prvih povojnih letih. Četudi je mesto preživelo vojno, je bilo po svobodi marsikaj drugače. (Fotografija iz fonda Knjižnice Velenje)

naprej proti Velenju. Kar nekaj časa sem stal pred domačo železniško postajo in se nisem mogel nagledati domačega kraja, ki je takrat še kraljeval v Šaleški dolini. Gledal sem proti šmihelski cerkvi in Družmirju, tam, kjer smo se še nedolgo tega s sošolci podili po tratah. Gledal sem Uršljo goro in Paški Kozjak v daljavi. Tako sem tam s trepetajočim toplim srcem postaval in se nejeverno čudil: Preživel sem! Preživel! Doma sem!

V tem zanosu sreče in dobre volje sem želel spregovoriti z domačimi ljudmi, a se mi je domače mesto zdelo nenavadno tiho in mirno. Še pred vojno je tod kar mrgolelo ljudi, ki so vandrali po svojih opravkih. Med vojno je bilo tukaj tudi polno nemškega vojaštva. Sedaj pa ni bilo nikogar. Mladih fantov ni bilo videti nikjer. Odraslih ali pa starejših moških tudi ne. Niti kakšnih beračev ali ciganov. Bil je le kretničar, ki se je ravno odpravljal na obhod do prehoda. Ulice mesta so bile prazne. Popolnoma prazne.

Ko sem počasi stopil od postaje proti trgovini *Senica*, sem zagledal nekaj domačinov, ampak zdelo se je, kot da bi se drug drugega bali. Kasneje so mi povedali, da so Nemci pred koncem vojne pobili veliko ljudi, ko pa je nastopila svoboda,

so se začele čistke in maščevanje nad nemčurji in izdajalci, zato nihče ni upal spregovorit z neznancem, ki je stopil z vlaka. Še posebej z neznancem v uniformi s pripasano pištolo.

Hodil sem mimo hotela. Zdel se je prazen. Vozil in koles ni bilo. Cesta je bila popolnoma prazna. Trgovina Senica je bila sicer odprta, a prodajalka me je previdno in čudno gledala izza stekla. Tudi pri Rajšterju je bila trgovina odprta, a ravno takrat tam nisem videl nikogar. Nisem se mogel načuditi nad praznino mesta. Mesto, ki je bilo nekoč tako polno življenja in zgodb. Mesto, kjer je vrvelo od športa, marljivih obrtnikov, kmečkih vozov in delavcev, verske in posvetne kulture, med vojno pa od vojaštva, konjske in volovske vprege, je sedaj prazno, mrtvo. Le kaj neki se je zgodilo tukaj, sem se spraševal.

Ker nihče ni želel govoriti z mano, sem se odločil, da grem raje kar naravnost domov v Ravne. Sprva sem hotel iti po Leševi poti do šmihelske cerkve in Družmirja, a sem vseeno upal, da bom koga ugledal pri naši stari šoli. Tako sem prečil železniško progo in stopil do šole. Postal sem trenutek in se spominjal starih predvojnih časov. Želel sem si ugledati koga od nekdanjih sošolcev, ki bi se zadrževal tukaj. Ali pa vsaj Karlija, ki ga je bilo moč najti v bližini hotela ali šole. Karlija ni bilo. Tudi starih sošolcev in znancev ne.

Nekoliko zmeden sem si oprtal dachauski paket na hrbet in krenil mimo hiše našega zdravnika Medica in kmeta Basista peš v smeri proti Gaberkam. Prišel sem do Bizjaka in nato od Brezovška krenil pod mladimi Cvenkovimi hruškami skozi gozdno bližnjico pod Žerjavom do kmeta Rokovnika. Bil sem na svoji stari šolski peš poti, ki sem jo kot otrok bos neštetokrat prehodil.

Izgubljeni sin se vrne

Od Cvenkove domačije proti Rokovniku se je pot dvigala, vlekla in začel sem sopihati. Na pol poti sem v borovem gozdu odložil svoj kartonasti paket in se malo odpočil. Ugotovil sem, da še nisem povsem okreval, čeprav sem se veliko bolje počutil, a je bilo moje zdravje še vedno šibko. Ko sem prišel na

vrh travniškega grebena, sem ob cesti nasproti starega Rokovnikovega kozolca zagledal kupček zemlje, ki ga je prerasla pusta trava. V njem je ležal grob padlega partizana, ki sva ga s starim kmetom Rokovnikom pokopala, preden sem odšel v partizane.[9] Oziral sem za starim gospodom Rokovnikom, a sem namesto njega na drugi strani kozolca zagledal tri mlade moške v partizanskih uniformah. Zatopljeni so mirno jedli in kadili ter se tiho pogovarjali. Sprva sem jih želel pozdraviti, a ker jih nisem prepoznal, sem raje neopazno hitro smuknil mimo. Naposled so me le opazili. Nič niso rekli, le sumničavo so me opazovali.

Po cesti sem prehodil še zadnjih nekaj sto metrov poti mimo Tijekove domačije. Pred sabo sem zagledal našo domačo hišo in staro Venišnikovo domačijo, obdano s travniki, gozdom in sadnim drevjem. Solze so se mi kar ulile, ko sem delal zadnje korake. Ravno takrat pa je skozi glavna vrata domače hiše sunkovito na cesto sunkovito pritekel moj bratec, mali Edvard. Več kot leto dni ga nisem videl in je že kar zrastel.

Vesel mu zakličem: »Ja Eda, Edvard!« Edvard me ugleda in nejeverno in presenečen stopi nazaj. Bil sem v uniformi, s pripasano pištolo, na glavi titovko. Kar otrpnil je. Stopil sem k njemu in počenil: »Eda, bratec moj, a ne veš, kdo sem? Me ne poznaš?« Edvard me je nejeverno z začudenimi očmi gledal in brez glasu odkimal. »Milči, sem. Tvoj brat! Daj no, a me res ne poznaš?«

Bratec je naredil dva koraka nazaj in mi prestrašeno rekel: »Ne, ti nisi moj brat! Moj brat je mrtev!« Urno se je obrnil na peti in zbežal proti naši Venišnikovi domačiji.

»Mrtev? Jaz, mrtev?« Nisem mogel dojeti, kaj se dogaja. Stopil sem skozi odprta glavna vrata hiše in kmalu ugotovil, da ni nikogar. Ni se veliko spremenilo. Stara hiša je še vedno dišala po domu, kakršnega sem poznal. Zaprl sem oči, se naslonil na vratni podboj in ga pobožal. Spomnil sem se, kako so tisto noč

[9] Danes v bližini stoji grob neznanemu partizanu. Več o dogodku, v katerem so Nemci ustrelili partizanskega borca, predvidoma Tomšičeve brigade v Ravnah, je objavljena v prispevku Damirja Cavnika, objavljenega v: *Šaleški upornik*, letnik XIX, številka 1 (april 2023).

pome prišli partizani in me po temnih gozdnih poteh vodili do sv. Antona, kjer je bil štab jurišnega bataljona. Ves sem bil prevzet, da sem spet doma. A kje so ostali? Menda jih niso Nemci postrelili ali pa odpeljali v taborišče, tako kot so strica, teto in sestrično? Zbegano sem stopil iz hiše in pogledoval po kakšni živi duši. V zadregi sem krenil tudi sam za Edvardom proti Venišnikovi domačiji, kjer je bila trideset metrov stran doma moja stara mama. Tako sem si jo želel videti. Vsako jutro mi je, ko sem še hodil v šolo, v črni kuhinji pripravila vroče mleko in kruh in velikokrat sem se kot otrok smukal okoli nje in ji pomagal pri gospodinjstvu.

Takrat pa zagledam očeta, kako počasi stopi iz stare Venišnikove hiše s povešenim obrazom, ves žalosten in togoten. Zakličem mu veselo: »Ate, ate! Vrnil sem se!«

Oče je obstal kot vkopan. Večkrat je pomežiknil in ostril pogled. Ni mogel verjeti svojim očem. Prišel sem mu naproti in mu ponudil roko. Previdno jo je prijel in me čudno gledal, nato, po kratkem premoru, pa me je le krepko stisnil in objel in z raskavim glasom rekel: »Ja Milči, pob moj, ja od kje si se pa ti vzel? Lej, kakšen si!« in gledal v mojo uniformo! »Živ! Živ si? Živ!« Solze so mu kar tekle iz oči.

Nejeverno sem mu odvrnil: »Ja seveda sem živ, kako pa da ne, saj sem vam pisal z Bleda, da sem živ. Niste dobili moje razglednice?«

»Nič nismo dobili,« je oče začuden odgovarjal in nadaljeval, »ja, to sem pa res vesel, in glej ga, kako lepo si uštiman. Pravi vojak, in to s pištolo za pasom!« Čvrsto me je z obema rokama trepljal po ramenih in globoko dihal: »Živ si … Živ …«

Vprašal sem ga, kaj se pa dogaja, da so tako čemerni. Takrat pa mi je povedal: »Veš, stara mama je umrla, včeraj smo jo pokopali v Družmirju. Odkar si šel, je bila zelo žalostna in utrujena, nato pa smo jo nedavno našli mrtvo v postelji … Zdravnik je rekel, da je umrla od starosti in ne od bolezni.«

Novica o smrti stare mame je odprla vrelec bolečin. Hudo mi je bilo, ker se od nje nisem mogel posloviti tisto noč, ko sem šel v partizane. Trkal sem ji pod oknom sredi noči, a ni bilo časa, da bi jo dolgo čakal.

»Veš …,« je nadaljeval oče, »Ko si odšel, so se začeli res zelo težki časi. Nemci so postali še bolj kruti, kar naprej so vodili ljudi v Stari pisker in jih streljali za talce ali pa so jih poslali v taborišče. Hrane ni bilo, vse so nam pobrali. Komaj smo se kot družina izvlekli, da niso tudi nas odpeljali, ko si odšel. Spraševali smo se, kako je s tabo, ko smo slišali streljanje in ropotanje po hribih. Ko je prišla svoboda, nam je en partizan žalostno prišel povedat, da so te v bataljonu izgubili, da si padel pri Mozirju in da naj bi bil tam nekje pokopan. Zadelo nas je kot strela. Nismo mogli verjeti, čakali smo te teden za tednom, mesec za mesecem, a te ni bilo …«

Takrat me prešine in očeta prekinem: »Kje pa je mama? Kje je mama?! Rad bi jo videl!«

Oče tiho odvrne: »Mama žaluje na njivi. Hoče biti sama, zelo ji je hudo. Nedolgo nazaj smo izvedeli, da naj bi poleg tebe umrl v partizanih tudi stric Dolfe.«

»Ojoj! Dolfe tudi?« Že med vojno je pod streli Nemcev umrl stric Anton, stric Jakob in teta Fanika pa sta umrla v taborišču. Občutek temne praznine mi je zapolnil srce, sklonil sem glavo.

Takrat pa mi je oče še dodal: »Še nekaj je, Milan ...«

»Ja kaj pa?« sem ga nejeverno gledal.

»… in da se ne boš prestrašil. Ravno čakamo Glušičev mrliški voz in krsto, ki smo jo dali delat pri Pirovcu.«

»Krsto za koga? Kdo je še umrl?« vprašam.

Oče je postal za trenutek. Zmanjkalo mu je besed. Čez čas je le izdahnil in rekel: »Ja, krsto za tebe …«

Glasno odvrnem: »Za mene? Zakaj pa za mene?«

»Ja, tvoj pogreb bo danes, ker si že dolgo pogrešan, smo se odločili, da te bomo pokopali v Družmirju.«

»Mene pokopali?« popolnoma zmeden in vznemirjen sem začel nehote vpiti. »Mene pa že ni treba pokopat! To pa ne! Za menoj pa še ne boste žalovali! Jaz sem tu! Živ sem! Veliko sem pretrpel, ampak sem živ! Pol Evrope sem prebrodil, da sem prišel domov, sedaj boste pa žalovali? Ne, ne boste! Veseli bomo, dokler sem doma! Prosim, pejte po mamo na njivo,

povejte, da se je najstarejši sin vrnil domov.« Novica o tem, da sem umrl, me je še bolj potolkla in potreboval sem nekaj trenutkov, da sem se spet zbral. Na tla sem odložil zmečkani kartonast dachauski paket.

Takrat pa izza vogala prideta še teta Rozika in stric Tone. Oba sta obstala odprtih ust, ko sta me zagledala. Skozi vrata stare Venišnikove hiše sedaj pritečeta brat Anton in sestrica Marija in vpijeta: »Milan je prišel nazaj! Milan je prišel nazaj!« Za njima veselo teče mali Edvard. Vsi pritečejo k meni in se ne morejo načuditi mojemu izgledu.

Rekel sem jim: »Ja, kaj me pa tako gledate?«

Marija odvrne začudeno: »Ja, čisto drugačen si, v uniformi in tako zelo si suh, ti niso dali nič jesti v partizanih?«

Teta Rozika je jokaje ihtela: »Ja, Milči, kako je to mogoče, če pa so vsi rekli, da si mrtev?«

Objemali smo se in se držali za roke. Povedal sem jim, da sem res skoraj umrl, in to večkrat, ampak da sem sedaj tu, živ. »A kmalu, čez nekaj dni odhajam nazaj v Ljubljano. Dajte zaklicat mamo, no, tako bi jo rad videl!«

Ko je brat Anton šel po mamo, sem mu s pogledom sledil, kam gre, in na travniškem hribu opazil postavo, ki je v zakrčenem položaju sedela na odeji sredi travnika. Anton jo je kar vlekel nazaj k nam na dvorišče, a ni želela iti, zato je sam pritekel nazaj. »Mama pravi, da ne gre in naj jo pustimo pri miru žalovati in naj nehamo z neslanimi šalami.«

Tokrat sem se kar sam odpravil na travnik proti mami … Ko sem se približal na nekaj metrov, me je zagledala in pogledala v oči in se tako prestrašila, da je padla na hrbet in se po vseh štirih zadenjsko krčevito umikala po jesenski travi. Začela je v solzah prestrašeno ječati: »To ni res, to ni res, duh je prišel po mene!«

Takrat pa je pritekel Anton in jo prijel za roke: »V redu je mama, Milan se je vrnil.«

Mami so solze kar bruhnile iz oči po že povsem zabuhlem in mokrem obrazu. Prijel sem jo za roke, počepnil in jo objel: »Mama, vse je v redu, prišel sem nazaj, ne bodite žalostni, mama. Vse bo v redu!«

Tisti popoldan je delo pri Cavnikovih obstalo. Vsi so se veselili mojega povratka, le mama je bila tako presenečena in vzhičena, da ni našla miru še nekaj dni. Srce ji je razbijalo od šoka in bila je vsa iz sebe, da jo je moral oče v naslednjih dneh večkrat pospremiti v posteljo, da se je umirila. Čeravno je bila mojega povratka vesela, smo morali poiskati zdravnika, da jo je z zdravili pomiril. Oče je odšel sporočit, da krsta in pogreb zame ne bosta več potrebna.

Teh nekaj dni smo preživeli skupaj kot prava družina. Jedli in pili smo in se pogovarjali za mizo. Poslušal sem jih, kaj se je dogajalo v domačih krajih. Kako je bilo v zadnjem letu vojne in kaj se je dogajalo pred kapitulacijo in po njej, ko so tisoči in tisoči nemških vojakov preplavili Šaleško dolino, in kakšne nevarnosti in kruta maščevanja so se kasneje dogajale po vaseh in okoliških hribih.

Gledal sem njihove obraze in čutil sem, da so tudi oni hudo trpeli, zato jim nisem želel razlagati o grozotah iz nemškega taborišča. Bilo bi prehudo za njih. Čeravno je očeta zelo zanimalo, kako je bilo v ujetništvu, o tem nisem hotel govoriti; raje sem samo poslušal domače. Samo poslušal sem jih in zdelo se mi je, kot da slišim najlepšo glasbo na svetu. Nisem se mogel načuditi, kako sta bratca Anton in Edvard zrastla. Anton je bil že skoraj večji od mene. Marija pa je že postajala prava lepotica. Toplo mi je bilo pri srcu.

Šest dni je hitro minilo. Pol vasi me je hotelo videti, a sta me starša držala stran od ostalih, saj so še vedno bili težki časi in nekateri vaščani so še vedno skrivoma ovajali drug drugega. Včasih so ovajali Nemcem, sedaj so ovajali novi revolucionarni oblasti. Ni me sicer skrbelo zame, a starša sta dobro vedela, kaj lahko naredijo lažnivi in nevoščljivi jeziki, zato smo čas preživljali le drug z drugim v ožjem družinskem krogu.

V roke sem vzel razpadajoč kartonast dachauski paket, ga odprl in očetu podaril ameriške cigarete s filtrom, mami pa črno blago, iz česar mi je kasneje sešila lep suknjič. Ven sem vzel ameriški brivski in jedilni pribor z oznakami U.S. Oboje sem uporabljal še desetletja. Kar je bilo v njem za pojesti, razne konzerve, sladkor in sol, smo pojedli. Ostali so še dachauska

dokumentacija, zdravniški in zobozdravniški izvidi, rentgenske slike in še nekaj drobnih malenkosti.

Vse, kar je od paketa ostalo, sem skrbno zapakiral, zvezal z vrvico in odnesel po stopnicah gor, globoko v najbolj temen kot podstrešja. Ko sem ga končno odložil, sem stopil korak stran … in ga pogledal, kako pod strešnimi deskami nepremično bolšči vame. Zmrazilo me je. Za trenutek so se mi v misli prikradli temačni spomini na mojo težko dachausko pot. Brž sem čez paket naložil staro ropotijo in ga zakopal globoko med kupe stvari, ki smo jih hranili za primer, da bi nekoč čez sedem let še prišle prav. Ni ga bilo več videti. Tako je že boljše, sem si mislil, da ne bo na očeh; zaprl sem podstrešna vrata in odšel nazaj k mami.

Peti dan je kurir prinesel vojaški telegram, v katerem je pisalo, da se moram naslednji dan do poldneva javiti nazaj na vojaški komandi v Ljubljani. Kar nisem hotel oditi. Lepo je bilo spet doma. Najedel sem se preproste, a dobre domače mamine hrane. Dobro sem se naspal in odpočil. Lepo je bilo videti najdražje. Kljuvalo me je le to, da sem prišel prepozno domov, da nisem mogel videti naše Venišnikove stare mame. Hudo mi je bilo, ker se nisem utegnil posloviti od nje tisto noč, ko sem šel v partizane. Na grob v Družmirju sem ji odnesel šopek rož in ji rekel hvala.

Zadnji večer pred odhodom v Ljubljano, ko je bila že tema, ko so mama že spali, sva z očetom šla na naš travnik. Bilo je že precej hladno, nebo je bilo popolnoma jasno, videlo se je daleč naokoli. Drobne lučke so tu in tam svetile po hribih in dolinah. Bilo je mirno, tiho, zrak je bil čist in preveval me je globok mir in zadovoljstvo. Sedla sva na staro mamino odejo. Pod luno in žarečimi tisočerimi zvezdami sva zrla v nebeško domačo kuliso. Na desni naju je v mesečini gledala že zasnežena Uršlja gora, pred nama je bil v daljavi Sveti Križ, Lom in Smrekovec ter proti levi Golte in Mozirski hribi. To je bil moj dom. Moja svetinja.

Tisti večer sva si z očetom imela še veliko za povedati. Razmišljala sva, kaj nam bo prinesla prihodnost sedaj na svobodi in kako se bomo naprej preživljali. Oče je vztrajno spraševal, kako je bilo pri partizanih in v taborišču. Nisem želel govoriti o tem. Spomini so bili premočni. Obrazi in glasovi mrtvih

tovarišev, ki so me ponoči klicali, mi niso dali spati … Čez čas sem pogoltnil slino in mu odvrnil: »Ate, ni za govor't, grozno so nas matrali. Res ne bi rad o tem govoril.«

Oče potem ni več spraševal. Tiho je sedel in čez čas rekel: »No, morda boš pa o tem nekoč napisal kakšno knjigo.«

Odvrnil sem: »Ja, morda, … nekoč …« in utihnil.

Še dolgo sva na travniku molče zrla v spokojno pravljično zvezdnato kuliso. Bil sem presrečen. Uresničile so se mi najlepše sanje.

*

Ko je minil moj nagradni vojaški dopust, sem se sredi noči, še pred svitom, pod žarečim zvezdnim nebom poslovil od najdražjih. Vsi so vstali zame in se zbrali pred hišo. Pomahal sem jim v slovo. Peš sem se odpravil proti Šoštanju po stari šolski poti, kjer me je ob šestih že čakal parni vlak Savinjčan. Odpeljal sem se proti Celju in od tam nazaj v Ljubljano.

Začenjal se je nov dan. Zasijala je svoboda.

Komentar k *Dachauskemu paketu* Emilijana Cavnika: Moč in pomen spomina

(David Vidmar Čeru)

V prispevku *Emilijan Cavnik: Moja dachauska pot*, objavljenem v 19. številki Šaleških razgledov (Zbornik 2022), smo lahko spoznali boleče spomine Emilijana Cavnika, ki je bil kot partizan v XIV. diviziji ujet in poslan sprva v nemško koncentracijsko taborišče Dachau, nato Schörzingen ter nato nazaj v Dachau. V sistemu nemških koncentracijskih taborišč in podtaborišč je preživel več mesecev kot politični zapornik. Že tako ali tako slabe razmere v nemških koncentracijskih taboriščih so ravno v času Emilijanovega priprtja v zadnjem letu vojne postale tako rekoč skrajno nevzdržne in nečloveške. Emilijana so spremljala srečna naključja, da je lahko – v nasprotju s številnimi drugimi – preživel vojno in dočakal osvoboditev zaveznikov. Takšnih in podobnih zgodb je v kolektivnem spominu veliko in v marsičem bi se Emilijanova lahko prekrila ali izgubila v tej veliki gmoti zapiskov in spominov. In ravno zato je obstajala potreba po drugem delu, naslovljenim *Emilijan Cavnik: Dachauski paket*.

Danes je pozabljeno dejstvo, da se vojna za mnoge ljudi ni končala maja leta 1945, ampak so jih tegobe vojnih let spremljale posredno, ponekod pa tudi neposredno še dolgo časa. Tudi pri Emilijanu je tako. Na začetku naše pripovedi ga srečamo kot shiranega mladeniča, pozabljenega v eni od barak koncentracijskega taborišča Dachau. Pripoved se začne na prvi pogled raztreseno, s povedmi in izjavami, ki ne tvorijo koherentne celote. Slednje odraža, kako so številni zaporniki zaradi psihične in fizične izmučenosti tudi ob osvoboditvi taborišč še več dni ali celo tednov obstajali v nelucidnem stanju duha, nezmožni ostati pri zavesti za več kot nekaj minut. Odvzeto jim je bilo tisto, kar je najpomembnejše – njihovo človeško dostojanstvo in celo, kakor prične pripoved Emilijan, njihovo ime. V stanju teh blodenj se je mnogim začela druga faza njihovih odisejad, dolg in težaven povratek k normalnosti.

Takšen proces se je dogajal tudi Emilijanu, saj takoj po osvoboditvi ni zapustil koncentracijskega taborišča Dachau, ker je moral v tem kraju svoje nesreče preživeti še več mesecev, da je prišel toliko k sebi, da je sploh lahko začel hoditi, govoriti in razmišljati. Šele julija je bil toliko pri močeh, da se je smel vkrcati na vlak in oditi nazaj v svojo domovino. Na tem mestu pa se prične naslednji del te pripovedi, ki bi ga bilo potrebno opisati kot »čas vojne po vojni«. Kot orisuje v svoji knjigi *Podivjana celina* angleški zgodovinar Keith Lowe, Evropa po osmem maju 1945 nikakor ni bila celina miru. Resda je Nemčija podpisala brezpogojno predajo in je bilo s tem vojne uradno konec, a mir se še dolgo ni vrnil. Še posebej v vzhodni in srednji Evropi se stanje ni umirilo, ker so se pričela obračunavanja, javna linčanja, nasilni izgredi, celo protijudovski pogromi, večmilijonski izgoni nemških prebivalcev iz številnih držav in prisilne izmenjave manjšinskih populacij v državah jugovzhodne in srednje Evrope. Če k temu prištejemo še novo sovjetsko »osvoboditev«, ki je v mnogih ozirih že leta 1945 spominjala na okupacijo, in komunistične prevzeme oblasti v skoraj vseh državah vzhodne polovice Evrope, ni čudno, da meseci in leta po koncu vojne niso in ne smejo biti opisani kot čas miru.

V to kaotično »normalnost« se je Emilijan vrnil julija, a je hitro prišel do spoznanja, da njegove odisejade še ne bo konec. Namesto da bi mu dovolili povratek k družini v Šoštanj, so ga pripadniki nove jugoslovanske komunistične oblasti zaprli v zapore Blejskega gradu in zaslišali, da so dokazali njegovo »politični korektnost«. Tudi ko so spoznali, da pred njimi ne stoji sovražni agent ali pa prevratniški infiltrator, temveč preprost mladenič, ki mu je vojna vihra prerano odvzela mladost in ga prisilila, da je preživel tegobe, ki bi marsikoga drugega spravile v prerani grob, še ni bil zares svoboden. V času, ko sta vladala vsesplošna paranoja pred razrednimi sovražniki in strah pred ponovnim dvigom Nemčije, so še ne povsem zdravemu Emilijanu nadeli novo uniformo, mu dali v roke puško in zaukazali, da ostane v službi nove države. Sledilo je več tednov stražarjenja, lovljenja kolaborantov in državnih sovražnikov na Bledu, v Škofji Loki in Ljubljani, vrhunec tega služenja pa predstavljata

dva dogodka, in sicer skorajšnje vojaško sodišče in »akcija« na ljubljanskem kolodvoru. Po slednji je bilo Emilijanu končno dovoljeno, da se vsaj za nekaj dni vrne v svoj rodni kraj k svoji družini.

V tem delu pridemo do nekakšnega »vrha« te pripovedi, ki se bere skorajda »hollywoodsko«, saj prispe Emilijan na svojo domačo posest ravno v trenutku, ko njegova družina zaradi pomanjkanja novic o njem pripravlja njegov pogreb s prazno krsto. S tem dogodkom se pripoved zaključi, a ne, preden bralec ne doseže pri branju nekakšne katarze, prav tako tudi Emilijan sam. Ob koncu pripovedi se končno lahko prelevi v mladeniča, svobodnega in polnega želja, ki bo zdaj kot svoboden mož lahko vstopil v širni svet.

Naj na tem mestu še nekaj povem o sami strukturi besedila. Pripoved je narejena tako, da se poskusijo bralcu podati čim natančnejši opisi doživetega na takšen način, da je sama narativna struktura karseda zvesta dogodkom, kakor so se ti zgodili. Tukaj se pojavlja ena izjema, in sicer prvo poglavje, ki prikazuje Emilijanove zadnje dneve pred osvoboditvijo. Tukaj je slog bolj stiliziran in vsebuje določene umetniške literarne prvine, saj je namen poglavja, da bralca pretrese in ga ne približa zgolj objektivni grozi, ki so jih predstavljala nemška koncentracijska taborišča med vojno, marveč želi s slogom, ki deluje, kakor da izhaja iz ust nekoga, ki izgublja svojo lucidnost zaradi fizičnih in mentalnih naporov, bralcu omogočiti karseda subjektivno doživljanje poslednjih dni vojne. Od vseh poglavij je ravno v tem prvem najočitneje prisotna želja, da se bralca pretrese z realnostjo, oziroma, kakor je avtor sam poimenoval to poglavje, prikazati, da je »noč najtemnejša pred zoro«. Če predstavlja prvo poglavje »temačni« uvod v pripoved, pa slednjo čudovito in pravzaprav katarzično zaključuje zadnje poglavje, ki je postavljeno ob Emilijanovem prihodu v Ravne. Prazna krsta po svoje prav posrečeno simbolizira Emilijanovo zmago nad smrtjo, zadnja stavka (» … začenjal se je nov dan. Zasijala je svoboda.«) pa smiselno zaključujeta Emilijanovo pot od zlomljenega in shiranega ujetnika, ki se je komaj še držal pri življenju, do mladeniča, ki je pripravljen ponovno vstopiti v svet in pokazati vsem,

da je kljub naporom in grozotam, ki jih je moral preživeti, preživel. Sijanje svobode je ultimativen simbol upora osebe, katero je življenje želelo zlomiti, a se je slednja nad življenje dvignila in si ga ukrotila.

Odgovorimo še na vprašanje, zakaj je pisanje in branje takšnih pripovedi pomembno. Spominjanje dogodkov, ljudi in trpljenja tistih, ki so bili med drugo svetovno vojno zaprti v nemških koncentracijskih taboriščih, ni zgolj stvar zgodovinske zavesti in dolžnosti, ampak je temeljna dolžnost človeštva, ki mora preseči zgolj zavedanje. Pomembno je ohranjati ta spomin, ker je to lekcija, ki nas uči, kaj se zgodi, ko sovraštvo zavlada nad razumom in človečnostjo. Ne gre zgolj za zgodovinsko dejstvo, ampak za opomnik, kako krhka je naša civilizacija in kako hitro lahko zdrsne v brezno nasilja, če nismo pozorni. Ohranjanje kolektivnega spomina je tako osrednja stvar v tem boju zoper zdrs. Kolektivni spomin namreč ni samo zbirka podatkov in datumov, ampak je živ opomin človeške solidarnosti in etičnih vrednot. Ko se spominjamo dogodkov, kot so holokavst in grozote koncentracijskih taborišč, ne obujamo zgolj tragičnih zgodb iz preteklosti. Ohranjamo živ spomin na tisoče nedolžnih življenj, ki so bila izgubljena, in na hrabrost tistih, ki so se borili za svoje življenje ali pomagali drugim. To spominjanje nam pomaga razumeti, zakaj je pomembno, da vztrajamo pri človekovih pravicah in enakosti oz. enakopravnosti.

Nemška koncentracijska taborišča, kot so Auschwitz, Dachau in Buchenwald, niso le simboli nečloveškosti, temveč so opomniki, kaj se lahko zgodi, ko družba dovoljuje, da sovraštvo in preganjanje postaneta sprejemljiva normativna vrednost. Hitlerjev režim je ustvaril svet, v katerem so bili ljudje stigmatizirani, marginalizirani in nazadnje uničeni zgolj zaradi svoje rase, vere ali političnih prepričanj. Spomin na te dogodke je pomemben, ker nas opozarja na nevarnosti izključevanja, demonizacije in degradacije sočloveka. Kolektivni spomin varuje družbo pred pozabo, ki bi omogočila ponavljanje zgodovine.

Zdi se, da bi morale biti grozote, ki so jih prinesla nacistična koncentracijska taborišča, dovolj hudo (močno) opozorilo, da se kaj takega ne sme nikoli več ponoviti. Pa vendar, ko se

danes ozremo po svetu, vidimo znake, ki vzbujajo zaskrbljenost. Vidimo tudi, kako se zgodovina včasih popači, zanika ali uporablja za manipulacijo, kar nas lahko pripelje do nevarnih zmot. Sodobni dogodki kažejo, da se človeštvo ni naučilo vseh potrebnih lekcij iz preteklosti. Pomembnost spomina na holokavst in dogodke v koncentracijskih taboriščih postane še bolj očitna v dojemanju teh aktualnih trpljenj, ker nas opozarja, kako hitro lahko družba zaide v sovraštvo in nasilje, če niso zaščitene temeljne človekove pravice.

Kadar se zavestno odločimo ohraniti spomin na dogodke druge svetovne vojne, to ni zgolj dejanje spoštovanja preteklosti. Je dejanje odgovornosti do sedanjosti in prihodnosti. Ohranjanje spomina je namreč ključnega pomena za preprečevanje ponavljanja napak iz preteklosti. Pozaba namreč ni samo brezbrižnost, ampak tudi nevarnost. Pozaba lahko ustvari pogoje za ponovni vzpon ideologij sovraštva.

Ohranjanje spomina na koncentracijska taborišča torej ni pomembno samo zaradi opominjanja na zlo, temveč tudi zaradi ohranjanja vrednot, kot so pravičnost, človečnost in solidarnost. Vsaka generacija nosi etično odgovornost, da preuči zgodovino in se iz nje nekaj nauči. Mlajše generacije, ki niso imele neposrednega stika z grozotami druge svetovne vojne, morda ne čutijo teže teh dogodkov, a prav zato je izobraževanje in zavest o kolektivnem spominu toliko pomembnejša. Ko se učimo o grozotah koncentracijskih taborišč, se učimo o tem, kako krhka je lahko civilizacija in kako lahko sovraštvo preplavi družbo, če se ne zavedamo posledic. Taborišča, v katerih so milijoni ljudi trpeli in umirali, nas opozarjajo, da se moramo kot družba vedno znova boriti za človekovo dostojanstvo in enakopravnost. Ne gre samo za spoštovanje do preteklosti, ampak tudi za zavezo prihodnosti, da bo svet bolj pravičen in human. Holokavst in druga grozodejstva, ki so se zgodila med drugo svetovno vojno, niso izolirani dogodki. So del širšega zgodovinskega procesa, ki se lahko ponovi. V tej povezavi postanejo spomini na koncentracijska taborišča izjemno pomembni, saj nas učijo o posledicah sovraštva, obenem pa nam dajejo upanje, da se lahko kot družba iz tega nekaj naučimo in se izognemo ponavljanju napak preteklosti.

Tako lahko rečemo, da je potrebno gledati na spomin kot na odpor proti pozabi. Ohranjanje spomina na koncentracijska taborišča ni le zgodovinska naloga, ampak moralna zaveza. Je upor proti pozabi, ki bi omogočila ponovno prebujanje sovraštva in nasilja. Ko danes gledamo na svet, je še toliko bolj pomembno, da se zavedamo vrednosti kolektivnega spomina. Le z zavestjo o preteklosti lahko gradimo prihodnost, v kateri bosta sočutje in pravičnost na prvem mestu. Ne smemo dopustiti, da trpljenje tistih, ki so umrli v nemških koncentracijskih taboriščih (kot tudi tistih, ki so to trpljenje mukoma preživeli), postane le statistika v zgodovinskih knjigah. To so bile človeške zgodbe, polne bolečine, izgube in poguma. In te zgodbe morajo ostati del naše zavesti, ker nas spominjajo, kaj pomeni biti človek.

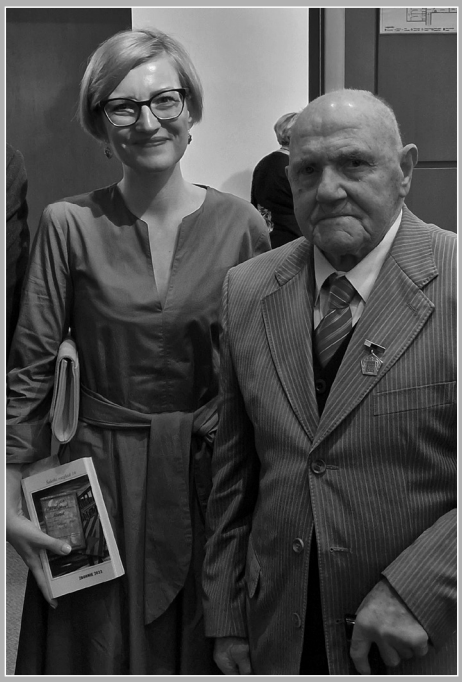

Emilijanova zgodba je pomemben opomnik na dogodke, ki so jih številni Slovenci morali preživeti med drugo svetovno vojno, a so dandanes pozabljeni. Na njegovo zgodbo je slovenska javnost postala pozorna že po objavi prvega dela. Na fotografiji z ministrico za kulturo dr. Asto Vrečko. Fotografijo hrani avtor prispevka. (Vir: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije)